

Kennissynthese cultuurbeoefening in de vrije tijd | Amateurkunst

Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek
mei 2025

K^L
AC

Inhoud

1	Aanleiding en onderzoeksopzet	3
1.1	Aanleiding	3
1.2	Afbakening cultuurbeoefening en cultuureducatie	3
1.3	Bronnen en onderzoeksvragen	5
1.4	Onderzoeksaanpak	6
2	Beoefenaars	7
2.1	Kunstbeoefening in de vrije tijd	7
2.1.1	Mate van kunstbeoefening in de vrije tijd	7
2.1.2	Verdeling van kunstbeoefening over verschillende bevolkingsgroepen	8
2.1.3	Socialisatieproces binnen kunstbeoefening	9
2.1.4	Het individuele en sociale karakter van kunstbeoefening	9
2.1.5	Repeteren en optreden	10
2.1.6	De 'niet-beoefenaar'	10
2.1.7	Effect en betekenis van kunstbeoefening voor individu en samenleving	11
3	Aanbieders	14
3.1	Buitenschools aanbod	14
3.1.1	Kunsteducatieve instellingen	14
3.1.2	Kunstprofessionals	18
3.1.3	Verenigingen	23
3.1.4	Culturele instellingen en hun educatieve activiteiten	25
3.1.5	Aanbod van talentontwikkeling	27
3.1.6	Overig aanbod	28
4	Ondersteuners	30
4.1	Provinciale en lokale ondersteuners	30
4.1.1	Provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen	30
4.1.2	Cultuurcoaches en andere lokale ondersteuners	32
4.2	Koepel- en brancheorganisaties	34
4.2.1	Organisaties van en voor kunstdocenten en artistiek begeleiders	34
4.2.2	Organisaties van en voor cultuur- en onderwijsinstellingen met buitenschools aanbod	34
4.2.3	Organisaties van en voor amateurkunstverenigingen	35
4.3	Ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling	37
5	Overheden en beleid	40
5.1	Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van gemeenten	40
5.2	Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van provincies	41
5.3	Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van het Rijk	41
	Dankwoord	43
	Literatuurlijst	44
	Colofon	54

1 Aanleiding en onderzoeksopzet

1.1 Aanleiding

Dit is een sub publicatie met als thema ‘cultuurbeoefening in de vrije tijd en amateurkunst’ die is gebaseerd op geactualiseerde versie van de kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd. Op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) kwam in de eerste helft van 2024 de eerste kennissynthese over cultuurbeoefening in Nederland tot stand. Deze vormde een van de kennisbronnen voor de probleemanalyse van de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening tussen het ministerie, het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG). Jaarlijks wordt nu de kennissynthese aangevuld met gepubliceerd onderzoek van het jaar daarvoor en nog ontbrekende publicaties van na 2014. Deze synthese biedt professionals uit de culturele sector zo een overzicht van recent onderzoek naar het werkveld van cultuurbeoefening. Dit eerste hoofdstuk beschrijft de afbakening van deze kennissynthese, de gebruikte bronnen, de onderzoeksvragen en de onderzoeksopzet.

1.2 Afbakening cultuurbeoefening en cultuureducatie

Deze kennissynthese gaat over ‘cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd’. Dit begrip bestaat uit vier termen: cultuur, beoefening, school en vrije tijd.

Onder ‘cultuur’ verstaan we de kunsten en erfgoed. Daarmee volgen we de betekenis zoals gebruikt in het cultuurbeleid van overheden. Het begrip cultuur kent ook vele andere betekenissen, zoals beschaving of identiteit. Binnen de antropologie omvat cultuur alle praktijken van mensen. Maar in deze kennissynthese gaat het dus om een smalle definitie van cultuur zoals gebruikt binnen het overheidsbeleid, en betreft het alleen de artistieke en creatieve praktijken van mensen (‘kunsten’) en de praktijken van mensen die uit het verleden zijn overgeleverd en die we bewust bewaren en doorgeven (‘erfgoed’). Wat precies onder deze praktijken valt, en vooral of het wel of niet geldt als ‘kunst’ of ‘erfgoed’, is niet eenduidig en kan sterk verschillen per tijd, plaats of individu. Is bijvoorbeeld bakken een artistieke of creatieve praktijk? Of gamen?

‘Beoefening’ is het zich toelagen op iets, zich bezighouden met iets of iets in de praktijk brengen. Bij cultuurbeoefening gaat het dus om het zich toelagen of bezighouden met artistieke en creatieve praktijken of met praktijken overgeleverd uit het verleden. Dit kan op veel verschillende manieren. Het gaat in belangrijke mate om het werken aan, het maken van of het in stand houden van een artistiek of historisch ‘product’, ‘object’ of ‘voorwerp’, zoals een muziekstuk, een dans, een beeldhouwwerk, een schilderij, een historische tuin, een molen en een traditie. De actor noemen we een ‘beoefenaar’ of een ‘maker’. Daarnaast gaat het bij cultuurbeoefening nadrukkelijk ook om het leren van en over en het doceren van zulke praktijken, aangeduid met termen als educatie of onderwijs. De actoren binnen de educatieve praktijk van cultuurbeoefening zijn dus zowel de lerende als de docerende. Bij de ‘lerende’ gaat het om leerlingen, studenten of cursisten. Bij de ‘docerende’ gaat het om leraren, begeleiders of ondersteuners, waarbij het zowel gaat om vrijwilligers als professionals. Vanuit het perspectief van het doceren en leren valt behalve het maken ook het bezoeken, bekijken, raadplegen of lezen van

kunsten en erfgoed onder de definitie van cultuurbeoefening. Maar daarbij is een formeel-educatieve context wel een voorwaarde. Als het niet plaatsvindt binnen een formeel-educatieve context, valt het bezoeken van een popfestival, het bezichtigen van een kasteel of het lezen van een roman in deze kennissynthese niet onder 'cultuurbeoefening'.

Dat brengt ons bij cultuurbeoefening 'op school' en 'in de vrije tijd'. Onder 'op school' valt het funderend onderwijs, oftewel het basisonderwijs (po), het voortgezet onderwijs (vo) en het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) voor leerlingen van 4 tot 18 jaar. Cultuurbeoefening op school betreft dus zowel het maken van kunst als het bezoeken, bekijken, raadplegen of lezen van kunst of erfgoed. Onder 'in de vrije tijd' valt alles wat niet onder schooltijd en niet beroepsmatig of in werktijd plaatsvindt. Kunstenaars, musici of artiesten die beroepsmatig met kunst of erfgoed bezig zijn, vallen dan ook niet onder de in deze kennissynthese gebruikte definitie.

'Cultuurbeoefening' is een relatief nieuw begrip dat vooralsnog alleen wordt gebruikt binnen het cultuurbeleid van overheden. Deze kennissynthese gebruikt dit begrip als afbakening voor het beschrijven van het onderzoek, omdat de eerste editie van de kennissynthese tot stand kwam op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW). Het doel van de introductie van 'cultuurbeoefening' is om een overkoepelend begrip te vinden voor verschillende beleidsdomeinen. Dan gaat het om de domeinen cultuureducatie, cultuurparticipatie, amateurkunst, erfgoedparticipatie, immaterieel erfgoed en talentontwikkeling. Deze begrippen hebben allemaal hun eigen definitie, die elkaar in grote mate ook overlappen. Het werken met het begrip 'cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd' is een poging om deze overlap te benoemen en het gemeenschappelijke van deze beleidsdomeinen te benadrukken. In deze kennissynthese zullen we de begrippen voor de zes beleidsdomeinen echter nog veelvuldig gebruiken, omdat de beschreven onderzoekpublicaties die nu eenmaal gebruiken.

Deze kennissynthese probeert een systeemperspectief te hanteren en ordent en beschrijft de bestudeerde literatuur naar vier soorten partijen die actief zijn binnen het 'systeem' of de 'systemen' waarbinnen cultuurbeoefening plaatsvindt:

- 1 Beoefenaars van kunsten en erfgoed:
bijvoorbeeld leerling, stamboomonderzoeker, klarinettist in amateurorkest, fotograaf bij film-club, popband.
- 2 Aanbieders (organisaties, groepen, individuen) die cultuurbeoefening mogelijk maken:
bijvoorbeeld verenigingen, scholen, kunstdocenten, muziekscholen, musea, gezelschappen.
- 3 Ondersteuners die aanbieders helpen bij hun organisatie en dienstverlening:
bijvoorbeeld gemeentelijke, provinciale en landelijke steuninstellingen, waaronder bonden en koepelorganisaties.
- 4 Overheden die met beleid (wetgeving, beleidsprogramma's en financiering) beoefenaars, aanbieders en ondersteuners aansturen en cultuurbeoefening mede mogelijk maken:
rijk, provincies, gemeenten.

Aan elke partij is in het rapport een apart hoofdstuk gewijd. Deze hoofdstukken zijn in de complete publicatie vaak weer geordend volgens de domeinen amateurkunst, cultuureducatie en erfgoed. Dit komt doordat deze kennissynthese zo nauwkeurig mogelijk de bestudeerde literatuur beschrijft en die behandelt vaak één afgebakend domein. Dit betekent verder dat we bij de

beschrijving van een publicatie ook de daarin gebruikte terminologie volgen. Denk bijvoorbeeld aan cultuureducatie en kunsteducatie. Gevolg is dat in de kennissynthese verschillende begrippen en termen door elkaar gebruikt worden. In dit voorliggende onderzoek staat dus louter onderzoek beschreven over cultuurbeoefening in de vrije tijd. Daarin is slechts beperkt erfgoedbeoefening meegenomen, omdat er ook een losse publicatie is geweid aan louter (immaterieel) erfgoed.

1.3 Bronnen en onderzoeksvragen

De kennissynthese is gebaseerd op één type bron: gepubliceerd onderzoek naar cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland. Het gaat om onderzoek sinds 2014. Bij de selectie van publicaties is geen onderscheid gemaakt naar onderzoeksmethoden. Andere typen bronnen zijn niet geraadpleegd, zoals primaire bronnen, beleidsdocumenten en jaarverslagen of opiniërende publicaties. Ook is internationaal onderzoek buiten beschouwing gelaten. Evenmin is aanvullend empirisch onderzoek verricht. We beseffen dat er meer kennisbronnen zijn en dat deze synthese een beperkte blik geeft. Daarop reflecteren we in het slothoofdstuk van de volledige kennissynthese cultuurbeoefening.

De geselecteerde onderzoeken geven (een deel van) een antwoord op de volgende onderzoeksvragen:

Hoofdvraag

- Wat zijn belangrijke bevindingen uit de recente onderzoeksliteratuur over cultuurbeoefening in (Caribisch) Nederland over de recente ontwikkelingen van cultuurbeoefening in de afgelopen elf jaar?

Deelvragen

- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de cultuurbeoefenaars en hun cultuurbeoefening?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen beoefenaars en vormen, manieren en plaatsen van beoefening?
 - Zijn er volgens de recente onderzoeksliteratuur groepen of plaatsen in de samenleving die relatief vaker of minder vaak aan cultuurbeoefening doen? En zo ja, wat zijn daarvan de gegeven verklaringen?
- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de aanbieders die cultuurbeoefening mogelijk maken?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen aanbieders en vormen, manieren, financiering en plaatsen van aanbod?
- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over de ondersteuners die aanbieders helpen bij hun organisatie?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen ondersteuners en vormen, manieren, financiering en plaatsen van ondersteuning?

- Wat zijn belangrijke bevindingen uit recent onderzoek over overheden en hun beleid voor cultuurbeoefening?
 - Wat zijn belangrijke ontwikkelingen als het gaat om aantallen overheden die beleid maken voor cultuurbeoefening en de manieren, vormen, financiering en het beschikbare budget voor cultuurbeoefening?
- Wat zegt de recente onderzoeksliteratuur over de relaties tussen beleid, ondersteuning, aanbod en beoefening binnen Nederland en de Nederlandse Cariben?
 - Welke invloed hebben ontwikkelingen binnen een van deze partijen op de andere partijen?

1.4 Onderzoeksaanpak

Een syntheseonderzoek is het samenbrengen, analyseren, duiden en combineren van bevindingen uit verschillende studies. Dit zorgt voor een theoretische of conceptuele meerwaarde die de resultaten van de individuele studies overstijgt (Pope et al., 2007). De synthesestudie voerden we uit met een analysekader dat is gebaseerd op het systeem perspectief.

Tabel 1 Schematische weergave systeemlagen syntheseonderzoek cultuurbeoefening

	Cultuur-educatie	Cultuur-participatie	Amateur-kunst	Erfgoed-participatie	Immateri-eel erfgoed	Talent-ontwik-keling
Beoefenaar						
Aanbieder						
Ondersteu-ner						
Overheid						

Ons literatuuronderzoek bestond grofweg uit vier stappen.

- In stap 1 stelden we een literatuurlijst samen via de sneeuwbal methode en search. Het startpunt waren de centrale begrippen zoals het ministerie deze in beleid hanteert. Op basis hiervan hebben we een eerste literatuurlijst opgesteld, die we aanvulden door te kijken naar referenties (sneeuwbal methode). Daarnaast hebben we via onder meer zoekmachines en databanken gekeken welke verdere studies relevant waren.
- In stap 2 maakten we een selectie van de meest relevante literatuur en ordenden we die naar de vier partijen binnen het systeem van cultuurbeoefening.
- In stap 3 is de meest relevante literatuur gelezen en destilleerden we de belangrijkste informatie hieruit die antwoord geeft op de onderzoeksvragen.
- In stap 4 hebben we met het analysekader de belangrijkste bevindingen beschreven in het rapport.

2 Beoefenaars

In het vorige hoofdstuk hebben we kort toegelicht *wie* we onder de cultuurbeoefenaar scharen. In dit hoofdstuk gaan we hier dieper in op deze beoefenaar. In deze sub publicatie beschrijven we louter de beoefenaars van kunst in de vrije tijd. De beoefenaar is ook aan te duiden als participant of deelnemer aan een culturele activiteit (Bisschop Boele, 2017). Andere termen die in omloop zijn, zijn onder meer amateurkunstenaar. In dit onderzoek spreken we over participant of deelnemer.

In een analyse naar kunstzinnige activiteiten laat kennisinstituut Movisie (Kros & Felten, 2022) zien dat culturele activiteiten een vorm van ontmoeting en contact kunnen zijn. Tijdens culturele ontmoetingen ontstaan er dialoog en samenwerking, leert men van elkaar en is er een creatief proces. Dit resulteert vervolgens in een positieve houding jegens mensen met een andere culturele achtergrond, meer verbondenheid in een gemeenschap, sociale netwerken, empowerment en flexibeler nadenken (Kros & Felten, 2022, pp. 33–36).

2.1 Kunstbeoefening in de vrije tijd

2.1.1 *Mate van kunstbeoefening in de vrije tijd*

Onderzoeken van Significant APE/Dialogic (Gielen et al., 2022), Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) (Van den Broek, 2021), LKCA (Ijdens, 2015; Neele & Zernitz, 2021a; Neele et al., 2017) Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) (Schrijvers et al., 2015) laten zien dat het aandeel kunstbeoefenaars de laatste tien jaar redelijk stabiel is. Zo schreef SCP in 2021: ‘Kunstbeoefening kent in de jaren tien steeds een bereik van ruim de helft van de bevolking.’

Zelfs de coronapandemie in 2020-2022 had geen grote gevolgen voor deelname. Dat bleef op ongeveer hetzelfde niveau als in de jaren voor het uitbreken van de pandemie. En ook de metingen van na de pandemie laten zien dat ruim de helft van de bevolking (55%) aan kunstbeoefening doet (Neele, 2023b; Swartjens & De Hoog, 2024). Wel beïnvloedden de beperkende maatregelen ten tijde van de coronapandemie verschillende vormen van kunstbeoefening. Zo nam de beoefening van meer ‘sociale’ kunstvormen als dansen en toneelspelen af in deze periode en groeide juist de beoefening van meer ‘individuele’ vormen als tekenen, schilderen, fotograferen of schrijven. Gezamenlijke beoefening nam ook aanzienlijk af, evenals deelname aan verenigingen, clubs of groepen. Koepelorganisaties voor de amateurkunstsector als Koornetwerk Nederland zagen in deze periode ook een flinke terugval in leden en vrijwilligers bij de bij hen aangesloten verenigingen (Brom et al., 2023; Neele & Zernitz, 2021a).

De trend van de afgelopen tien jaar is moeilijk te vergelijken met de jaren daarvoor, vanwege verschillende onderzoeksdesigns. Op basis van het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP en het LISS panel (Langlopende Internet Studies voor de Sociale wetenschappen) van CBS lijkt er wel sprake van een afname van kunstbeoefening tussen ongeveer 1975 en 2015 (Cloin et al., 2013; Gielen et al., 2022; Van Eijck & Bisschop Boele, 2018). De onderzoekers zoeken de verklaring deels in de steeds drukker levens van mensen en in de toename van het aantal mogelijke vrijetijdsactiviteiten. Met name (online) mediagebruik lijkt een steeds groter deel van de vrije tijd op te slokken, ten koste van vrijetijdsactiviteiten als cultuur, sport en andere hobby's

(Vinken & IJdens, 2015). Overigens ligt het aandeel kunstbeoefenaars in Nederland (nog steeds) hoog in vergelijking met andere landen: enkel Denemarken, Zweden en Finland kenden in 2018 meer amateurkunstenaars dan Nederland (Van Eijck & Bisschop Boele, 2018).

2.1.2 Verdeling van kunstbeoefening over verschillende bevolkingsgroepen

Onderzoek toont dus een redelijk stabiel beeld van kunstbeoefening over de afgelopen tien jaar. Wel is er een ongelijke verdeling van het aandeel kunstbeoefenaars over verschillende bevolkingsgroepen. Volgens de resultaten van de *Monitor Amateurkunst* en de Vrijetijdsomnibus spelen geslacht, leeftijd en opleiding een rol. Bij vrouwen ligt het aandeel kunstbeoefenaars aanzienlijk hoger dan bij mannen. Ook kinderen en jongeren nemen vaker deel dan volwassenen, alhoewel tieners de laatste jaren minder aan kunstbeoefening lijken te doen. Hoe hoger opgeleid ten slotte, hoe groter het aandeel kunstbeoefenaars. De Vrijetijdsomnibus laat daarnaast zien dat mensen die geboren zijn in een top-5 land¹ wat minder aan kunstbeoefening doen dan mensen zonder migratieachtergrond.

Maar de verschillen zijn minder groot dan bij receptieve cultuurparticipatie (Neele, 2023b; Swartjes & De Hoog, 2024; Van den Broek, 2021). Mogelijk hangt de ongelijke verdeling (deels) samen met de gebruikte begrippen en definities in deze monitoronderzoeken, waarin bijvoorbeeld beoefenaars met een migratieachtergrond zich mogelijk niet herkennen. Zo blijkt uit een kleinschalig onderzoek dat jongeren met een biculturele achtergrond vaker aan actieve cultuurparticipatie doen dan jongeren zonder biculturele achtergrond (Manjoero, 2022). Ook de *Monitor Amateurkunst* (Neele, 2023b) ziet dat het aandeel beoefenaars onder mensen met een migratieachtergrond even hoog ligt als bij mensen zonder migratieachtergrond. Maar dit onderzoek maakt geen onderscheid tussen mensen geboren in top-5 landen en mensen geboren in andere landen dan deze vijf (Neele, 2023b).

De verschillende recente monitoronderzoeken laten zien dat inkomen minder samenhangt met het wel of niet beoefenen van kunstzinnige, creatieve of muzikale activiteiten. Bij mensen met een lager inkomen ligt het percentage beoefenaars net iets hoger dan bij mensen met een hoger inkomen. Ook de mate van stedelijkheid blijkt geen factor van belang (). Dat komt mogelijk deels, doordat veel kunstbeoefening plaatsvindt buiten de culturele infrastructuur. Bovendien vinden beoefenaars die wel gebruikmaken van voorzieningen, die blijkbaar dichtbij genoeg. De monitoronderzoeken zien wel een relatie met het aantal en soort activiteiten: in zeer stedelijke gemeenten beoefenen relatief meer tieners beeldende activiteiten, theater en creatief schrijven, en ook verschillende disciplines naast elkaar (Neele, 2021). Jongeren in Zeeland noemen afstand en bereikbaarheid juist wel de belangrijkste belemmering voor cultuurparticipatie (HZ University of Applied Sciences, 2024).

Een beperking of chronische aandoening weerhoudt mensen evenmin van kunstbeoefening. De deelname is onder mensen met een beperking of aandoening even hoog als onder mensen zonder beperking of aandoening. Bij mensen met een psychische beperking ligt het aandeel beoefenaars zelfs hoger. En hoe sterker een beperking of aandoening het dagelijks leven

1 Top 5 landen zijn de voor Nederland meest voorkomende herkomstgebieden buiten Europa: Turkije, Marokko, Indonesië, Suriname en landen in het Caribisch deel van het Koninkrijk.

belemmert, hoe groter de kans op beoefening. Wel beoefenen mensen met een beperking of aandoening hun activiteiten vaker (meestal) alleen en zijn ze minder vaak lid van een amateurkunstvereniging, -club of -groep. Overigens kan de beperking of aandoening ook een obstakel zijn voor deelname: 21% van mensen met een beperking noemt dit als reden om niet deel te nemen aan kunstbeoefening (Neele, 2023a).

2.1.3 Socialisatieproces binnen kunstbeoefening

Verschillende onderzoeken zien in de genoten opleiding een sterke voorspeller van wel of geen kunstbeoefening. Dan gaat het zowel om de eigen opleiding als ook om de opleiding van de ouders (Gielen et al., 2022). Uit verschillende onderzoeken blijkt dat ouders heel bepalend zijn voor de culturele activiteiten van kinderen, ook wanneer deze eenmaal volwassen zijn (Buis, 2012; HZ University of Applied Sciences, 2024; Notten et al., 2022). Voor het merendeel van de kunstbeoefenaars zijn de eigen ouders een belangrijke stimulans (geweest) om kunstzinnig, creatief of muzikaal actief te zijn, gevolgd door vrienden en andere familieleden. In de *Monitor Amateurkunst 2023* (Neele, 2023b) gaf ruim twee derde van de kunstbeoefenaars aan gestimuleerd te zijn door hun ouder(s). Bij hoger opgeleide ouders lag dit aandeel veel hoger dan bij lager opgeleide ouders. Deze intergenerationele overdracht is heel sterk en roept bij beleidsmakers de vraag op hoe ervoor te zorgen dat opleidingsniveau (van de ouders) niet langer doorslaggevend is voor cultuurparticipatie (Meewis & Van den Bulk, 2016).

Leerkrachten blijken bij slechts een kleine minderheid een stimulerende rol te hebben gespeeld (Neele, 2023b). Ook in het monitoronderzoek naar cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs zeggen kunstvakdocenten zelf dat ze van alle positieve effecten van hun cultuuronderwijs op leerlingen het minst effect zien op de cultuurparticipatie in de vrije tijd (Lommertzen et al., 2023, p. 68). Een onderzoek naar de cultuurbeleving en cultuurparticipatie van Zeeuwse jongeren laat zien dat velen cultuureducatie weliswaar 'leuk' vinden, maar dat dit niet leidt tot meer cultuurdeelname (HZ University of Applied Sciences, 2024). Ook uit eerder onderzoek bleek al dat de invloed van binnenschools cultuuronderwijs op actieve cultuurparticipatie zwakker is, zeker op latere leeftijd (Van Dorsten, 2016). Het aanbieden van cultuuronderwijs op school lijkt dus niet de ongelijkheid in kunstbeoefening te doorbreken.

2.1.4 Het individuele en sociale karakter van kunstbeoefening

Een andere bevinding uit elf jaar onderzoek is dat kunstbeoefening voor een grote groep een individuele aangelegenheid is (Van den Broek et al., 2019; Van den Broek & Van Houwelingen, 2015). In 2023 zei bijvoorbeeld driekwart van de kunstbeoefenaars dat ze hun activiteit altijd of meestal alleen beoefenen. Dat is ook te zien in het aandeel kunstbeoefenaars dat in 2023 actief was in verenigingen, clubs of groepen (20%), dat lessen, cursussen of workshops volgde (18%) en dat met eigen werk naar buiten trad (16%). Dit mag een minderheid zijn, maar het gaat dan nog steeds om ruim 1,8 miljoen Nederlanders die actief is in een vereniging, club of groep, en ruim 1,6 miljoen die lessen, cursussen of workshops volgen (Neele, 2023a). Ondanks het overwegend individuele karakter van kunstbeoefening lijkt er de laatste jaren meer Nederlands onderzoek naar beoefening in groepsverband te komen. Zo startte LKCA in 2018 met de *VerenigingsMonitor*. Het onderzoek naar amateurkunstverenigingen beschrijven we in hoofdstuk 3, omdat we verenigingen beschouwen als een 'aanbieder' van

kunstbeoefening. Naast de formele verenigingen komt er meer aandacht in beleid, en dus ook in onderzoek, voor kunstbeoefening in andere verbanden, zoals schildersgroepen, zangroepen, popbands, schrijversgroepen en vertelgroepen. Ook kan het gaan om groepen die van samenstelling wisselen en eenmalig of incidenteel samenkomen, zoals bij een project, bijeenkomsten of festivals. Dan gaat het bijvoorbeeld om cosplay, graffitimakers, spoken word of projectkoor. Deze verbanden worden in de literatuur soms aangeduid met de term ‘informele groepen’ of ‘communities’, maar bestaan in de praktijk uit velerlei typen groepen. (Goudriaan, 2016; Heijnen, 2015; Listavičiūtė, 2019; Neele & Zernitz, 2019; Slangen, 2021; Stein, 2021; Van Houwelingen, 2019; Wester et al., 2022). De *Monitor Amateurkunst* werkt naast de vereniging met de typeringen ‘informele groepen’, ‘groepen georganiseerd door een artistiek begeleider of kunstdocent’ en ‘groepen georganiseerd door een organisatie of instellingen’. De *Monitor Amateurkunst 2023* laat zien dat van de beoefenaars die actief zijn in groepsverband 37% lid is van een vereniging, 24% actief is in informele amateurkunstgroepen, 16% in groepen georganiseerd door een artistiek begeleider of zelfstandig docent en 11% in groepen georganiseerd door een organisatie of instelling (Neele, 2023a). Uit kleinschalig onderzoek (2024) naar informele cultuurbeoefening in Limburg, met 102 respondenten, blijkt dat informele beoefenaars ‘zelfbewust’ en ‘zelfredzaam’ zijn en ‘geen grote problemen kennen’, alleen met financiën en subsidies (De Jong et al., 2024).

2.1.5 Repeteren en optreden

Beoefenaars hebben diverse voorzieningen nodig om hun culturele activiteiten te kunnen uitvoeren, zoals fysieke ruimtes om iets kunnen maken of doen. Ruim twee derde van de beoefenaars is thuis actief. Ruim 40% maakt gebruik van werk-, oefen- of lesruimtes elders. Meest genoemd hierbij zijn centra voor de kunsten, muziek- of dansscholen en buurthuizen. Beeldend werken en schrijven doen mensen meestal thuis, theater en dans vooral buiten de deur (Neele et al., 2017, p. 18).

Een derde van de beoefenaars trad in 2017 weleens op voor publiek, exposeerde werk of liet iets zien, horen of lezen via online kanalen. In 2021 was dit gehalveerd tot 14%. Vooral mensen die muziek, dans of theater beoefenen, zijn minder gaan optreden (Neele & Zernitz, 2021a). De *Monitor Amateurkunst 2023* laat weer een lichte stijging tot 16% zien. Maar de resultaten van deze onderzoeken zijn niet te vergelijken door een verandering in vraagstelling. Het percentage dat in 2023 optrad, is het hoogst bij mensen die muziektheater beoefenen (54%), toneelspelen (42%), een muziekinstrument bespelen (34%) en zingen (33%), en het laagst bij kunstzinnige foto’s en films maken en bewerken (11%), tekenen, schilderen en grafisch werk (9%), naaien, breien, haken, weven of kleding ontwerpen (7%) en knutselen (7%) (Neele, 2023a, p. 15).

2.1.6 De ‘niet-beoefenaar’

Volgens de *Monitor Amateurkunst 2023* beoefent 45% van de Nederlandse bevolking vanaf zes jaar geen kunstzinnige, creatieve of muzikale activiteiten in de vrije tijd. Ze noemen daarvoor drie redenen. Verreweg de meest genoemde reden is gebrek aan interesse of belangstelling voor culturele activiteiten en de voorkeur voor andere vrijetijdsactiviteiten. Daarnaast is tijdgebrek een belangrijke reden. Tijdsgebrek als belemmering voor kunstbeoefening komt ook

naar voren uit onderzoek naar cultuurparticipatie onder Zeeuwse kinderen en jongeren. Vooral de jongeren van 14 tot en met 22 jaar zeggen dat er naast huiswerk en sporten weinig of geen tijd meer over is voor cultuurparticipatie (HZ University of Applied Sciences, 2024). Een derde reden, minder, maar nog regelmatig genoemd, is het naar eigen zeggen ontberen van talent of creativiteit. Andere redenen als ziekte, een beperking of financiën noemen mensen veel minder (Neele, 2023a).

De redenen verschillen enigszins als je kijkt naar de genoten opleiding. Mensen met geen of vbo-opleiding zeggen vaker geen interesse te hebben dan mbo-, hbo- en universitair opgeleiden. Bij tijdgebrek als reden is dit omgekeerd: hbo of universitair opgeleiden noemen dit vaker als reden dan mensen met een andere opleiding (Neele, 2023b).

Het zou overigens kunnen dat ‘niet-beoefenaars’ wel degelijk kunstzinnige, creatieve en muzikale activiteiten beoefenen, maar zich niet herkennen in de definities van deze activiteiten in de *Monitor Amateurkunst* of in gelijksoortige onderzoeken (zoals de *Vrijetijdsomnibus*). Dat onderzoek naar kunst en cultuur, maar ook cultuurbeleid, een bepaalde bias heeft, is een overtuiging die de laatste jaren steeds sterker doorklinkt. Onderzoekers en beleidsmakers werken vanuit een beperkte kennis over hoe culturele praktijken in de samenleving functioneren, ook omdat zulke praktijken zich veel sneller ontwikkelen dan onderzoek en beleid dat kunnen (Pig-aht et al., 2023).

Vanuit deze overtuiging dat er een kloof bestaat tussen onderzoek en beleid enerzijds en praktijk anderzijds, ontstaat nieuw onderzoek naar culturele praktijken en naar hoe aanbieders, ondersteuners en overheden hierbij beter kunnen aansluiten. Van Eijck en Bisschop Boele (2018) betogen bijvoorbeeld dat voor het overhalen van niet-geïnteresseerden een ander beleid en een ander aanbod nodig is dat meer en beter aansluit bij de culturele interesses en praktijken van niet-bezoekers, en dat bijvoorbeeld minder uitgaat van bestaand aanbod of artistieke kwaliteit. Ook bij actieve cultuurbeoefening zien we in beleid, en dus ook in onderzoek, steeds meer aandacht voor hoe aan te sluiten bij culturele praktijken van mensen. Daarbij gaat het (nog) hoofdzakelijk om theorievormend onderzoek en minder om empirisch onderzoek. Voorbeelden zijn theorieën over culturele democratie, Cultureel Vermogen, culturele leerecosystemen, idiocultureel muziekonderwijs en The Culture (Bedaux et al., 2023; Bisschop Boele & Van der Meer, 2019; Drion, 2018; Goossens, 2024; Kolsteeg, 2022).

2.1.7 Effect en betekenis van kunstbeoefening voor individu en samenleving

Er is in Nederland steeds meer aandacht voor de betekenis, het effect, de waarde of functie van cultuurparticipatie (Bisschop Boele, 2021, 2024; Poutsma, 2013; Slangen & Bisschop Boele, 2022; Van der Zant, 2024; Versloot & Kleistra, 2016). Een steeds belangrijker onderzoeksgebied is het bestuderen van de effecten van culturele interventies binnen de domeinen welzijn en zorg op individu en samenleving (Delmee et al., 2019; Groot et al., 2021a, 2021b, 2022; Kros & Felten, 2022; Poll et al., 2023; Trienekens, 2020; Van Campen et al., 2017). Op basis van verschillende internationale metastudies naar deze effecten komt Veldman et al. (2023, p. 7) tot effecten op drie niveaus:

- Fysiek en mentaal welzijnsniveau
Reductie van pijn, stress en angst, en een verminderde medicatiebehoefte.
- Sociaal en sociaalmaatschappelijk niveau
Positieve effecten op welzijn, emotionele erkenning, kwaliteit van leven, zelfvertrouwen, onderlinge verbondenheid.
- Het cognitief functioneren
Preventieve werking op vermindering van cognitief functioneren van mensen.

Met culturele interventies binnen de domeinen zorg en welzijn en met de samenwerking tussen culturele en zorg- en welzijnsinstellingen wil de culturele sector bijdragen aan maatschappelijke vraagstukken als participatie, eenzaamheid, inclusie en gezondheid. Maar het is ook een middel om een groter en diverser publiek aan te spreken en te bereiken.

De groeiende aandacht in onderzoek voor de inzet van cultuur in de domeinen zorg en welzijn hangt samen met de toenemende aandacht in het beleid hiervoor. Voorbeelden hiervan zijn het nationale meerjarenprogramma Lang Leve Kunst, de stimuleringsregeling The Art of Impact, en het Programma Cultuurparticipatie. Ook de verbreding van de Brede Regeling Combinatiefuncties sinds 2019, waarbij cultuurcoaches naast het onderwijs ook samenwerking met zorg en welzijn konden aangaan, getuigt van deze toenemende beleidsaandacht voor de maatschappelijke waarde van kunst. Die aandacht hangt (deels) samen met de bezuinigingen binnen de cultuursector en met de transities in de Wlz, Wmo, Wzw en Jeugdwet (Van Campen et al., 2017).

Overigens is de aandacht voor de inzet van cultuur voor maatschappelijke vraagstukken niet nieuw. Een voorbeeld uit de recente geschiedenis is, geïnspireerd op de Angelsaksische wereld, de groeiende aandacht voor community arts en andere sociaalgerichte culturele interventies sinds de eeuwwisseling. In beleid was het Actieplan Cultuurbereik (2001-2008) daarvan een uiting (Trienekens, 2012).

Het Nederlands onderzoek naar de effecten van culturele interventies op maatschappelijke vraagstukken en publieksbereik betreft vooral ouderen (De Groot & Soosaipillaj, 2020; Groot et al., 2021b; Gysels et al., 2017; Kuipers et al., 2019; Onderzoeksteam Kunst in de Zorg, 2021; Van Berkel & Heijnen, 2020; Van Campen, 2020; Van Campen et al., 2024; Van de Geyn, 2017; Van Raalte, 2021), jongeren (Delmee et al., 2019; Geerdes-Gazzah et al., 2022; Van der Eijk & Hupperets, 2020), mensen met een migratieachtergrond (Van Dijk et al., 2019; Van Heteren, 2018) en mensen met een beperking of chronische aandoening (Jongorius et al., 2020; Laan & Wijs, 2017; Monsma et al., 2019; Noeverman, 2016; Peters, 2018). Ook is er onderzoek naar het inzetten van culturele interventies voor de ontmoeting en verbinding tussen verschillende sociale groepen (Kros & Felten, 2022; Otte, 2015; Peters, 2018; Wierbos, 2020).

Binnen al dit onderzoek naar de relatie tussen kunst en gezondheid lijkt muziek het meest onderzocht. Veldman et al. (2023, p. 38) stellen dat die relatie voor zowel receptieve als actieve muziekbeoefening geldt. Zo vermindert het maken van muziek depressieve gevoelens en PTSS en vergroot het zelfvertrouwen. Ook vermindert bijvoorbeeld pianospelen MS en heeft improvisatie een positief effect op cognitieve vaardigheden (Veldman et al., 2023, p. 38).

Een reviewstudie van Poll et al. (2023) toont de waarde van actieve cultuurparticipatie voor 'positieve gezondheid' op het gebied van preventie, promotie, behandeling en omgang met ziekte. In de studies is er voornamelijk aandacht voor ouderen, maar er is ook een aanzienlijk aantal studies waarin jongere deelnemers centraal staan. Bij beide leeftijdsgroepen zien de onderzoekers een samenhang tussen deelname aan kunst en cultuur en de gezondheid. Ook Van Campen et al. (2024) laten zien dat er een positieve relatie is tussen cultuurparticipatie en welbevinden (waarvan actieve participatie samen met musea- en theaterbezoeken het meeste bijdragen). Ook voor specifieke doelgroepen, zoals mensen met een chronische ziekte, mentale problemen en/of fysieke beperkingen, is een positieve samenhang gevonden (Poll et al., 2023, p. 10). De reviewstudie gaat ook in op de werkzame elementen in interventies en presenteert een model dat de complexe samenhang van tachtig werkzame elementen weergeeft (Poll et al., 2023, p. 26).

3 Aanbieders

Een groot aantal partijen en personen – in dit onderzoek aanbieders genoemd – maken de beoefening van kunst en erfgoed mogelijk. Ze bieden mensen de mogelijkheid om kunst en erfgoed te beoefenen en er scholing in te krijgen. Belangrijke buitenschoolse aanbieders culturele instellingen, verenigingen, centra voor de kunsten, muziek-, theater- en dansscholen, kunstdocenten, artistiek begeleiders, festivals en wedstrijden. We clusteren dit brede scala aan aanbieders in de kennissynthese in binnenschoolse en buitenschoolse aanbieders.

Hier presenteren we louter de buitenschoolse aanbieders. Binnen deze groep onderscheiden we kunsteducatieve instellingen (centra voor de kunsten en muziek-, theater- en dansscholen), kunstprofessionals (onder meer dirigenten, docentcollectieven), verenigingen (zoals heemkundekringen, harmonieorkesten, zangkoren en informele verbanden) en culturele instellingen (zoals musea en muziek-, theater- en dansgezelschappen). Overigens hebben deze aanbieders vaak ook aanbod voor en soms ook op scholen. Ze zijn sinds het beleidsprogramma Cultuur en School (1997-2012) zelfs steeds meer aanbod gaan maken voor scholen. Desondanks dat talentontwikkeling zowel binnen- als buitenschooltijd plaatsvindt, is ook het aanbod van talentontwikkeling een onderdeel van deze sub publicatie van de kennissynthese.

3.1 Buitenschools aanbod

3.1.1 Kunsteducatieve instellingen

Aantal kunsteducatie-instellingen en -bedrijven

De enige bron voor het aantal instellingen en bedrijven met kunsteducatie-aanbod in Nederland is de Kamer van Koophandel. Veel van deze bedrijven, inclusief zelfstandigen, staan ingeschreven onder de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs' (sbi code 85.52), die is onderverdeeld in de bedrijfstakken 'Dansscholen' (sbi code 85.521) en 'Kunstzinnige vorming amateurs' (sbi code 85.522). In 2022 ging het om iets meer dan 14.700 instellingen en bedrijven, een verdriedubbing van het aantal in 2007, toen het om minder dan 5.000 bedrijven ging, een gemiddelde jaarlijkse groei van ruim 9% (CBS, 2022b). Overigens kent de gehele culturele en creatieve sector een groeiend aantal instellingen en bedrijven (Vinken et al., 2023).

Overigens is dit aantal een minimum, want er zijn ook instellingen en bedrijven die staan ingeschreven onder andere bedrijfstakken (in het bijzonder Scheppende kunsten en Podiumkunsten), maar die (deels) ook cultureel onderwijs verzorgen. Het CBS-rapport *Onderzoek Kunst en Cultuureducatie* uit 2022 becijfert op basis van data uit 2016 en 2018/2019 dat er in die periode in de culturele en creatieve sector ongeveer 66.000 bedrijven (inclusief zelfstandigen) actief waren, waarvan 25.000 die aan cultuureducatie doen, 8.000 aan het begeleiden van amateurgezelschappen en 15.000 aan ondersteuning en advisering. Veel van deze bedrijven houden zich bezig met twee of zelfs drie van deze activiteiten, waardoor er overlap tussen deze groepen is. In totaal waren over de jaren 2016 en 2018/2019 gemiddeld 27.000 instellingen en bedrijven actief met een of meer vormen van cultuureducatie.

De verdeling van deze bedrijven en instellingen is niet gelijk verdeeld over het land (CBS, 2022b). Het aanbod is het grootst in Zuid- en Noord-Holland, en het laagst in Zeeland en

Flevoland. Omgerekend naar het aantal inwoners is wel een evenwichtige spreiding, met zo'n 6-8 kunsteducatie-instellingen en -bedrijven per 10.000 inwoners. Alleen in Zeeland is dat maar 4 (CBS, 2022b).

Aandeel zelfstandigen versus aandeel organisaties met werknemers

De sterke groei komt vooral op het conto van zelfstandigen. Begin 2007 was 86% van de bedrijven een zelfstandige, begin 2012 ging het om 89,3%, begin 2017 om 92,2% en begin 2022 om 94,6%. Logischerwijs is het aandeel grotere bedrijven (drie werknemers of meer) in de loop der jaren afgenomen.

Deze trend is deels te verklaren door de toenemende flexibilisering van de arbeidsmarkt, waarbij mensen eerst in dienst waren als werknemer van een bedrijf of instelling en vervolgens verder zijn gegaan als zelfstandige (CBS, 2022a). In hun rapport *Verkenning arbeidsmarkt cultuursector* concludeerden de Sociaal-Economische Raad (SER) en de Raad voor Cultuur destijds ook al dat er vooral binnen cultuureducatie een verschuiving van arbeid in loondienst naar zelfstandige beroepsuitoefening gaande was. Ook gemeentelijke bezuinigingen worden vaak als oorzaak aangewezen. Deze ontwikkeling is ook terug te zien bij orkesten en koren (SER & Raad voor Cultuur, 2016, p. 11).

De afname van het aantal instellingen en bedrijven met meer werknemers weerspiegelt zich ook in het aantal kunsteducatie-instellingen dat lid is van de brancheorganisatie Cultuurconnectie. De leden zijn veelal door gemeenten gesubsidieerde centra voor de kunsten en muziekscholen. Het aantal bij Cultuurconnectie aangesloten centra voor de kunsten en muziekscholen is teruggelopen van 237 in 2003 tot 121 in 2017 (Van Eijck & Bisschop Boele, 2018, p. 10). Instellingen hielden op te bestaan, fuseerden of zegden hun lidmaatschap op (Van den Broek & Gieles, 2018, p. 76). Als verklaring verwijzen de SER en de Raad voor Cultuur op de 250 miljoen euro die gemeenten in de periode 2011-2014 gezamenlijk bezuinigden op cultuur. Kanttekening is wel dat er grote gemeentelijke verschillen zijn (SER & Raad voor Cultuur, 2016, p. 11).

Aanbod van kunsteducatieve instellingen

Bij de 25.000 bedrijven die aan scholing in cultuureducatie doen, is muziek de meest aangeboden kunstdiscipline. Bijna de helft van de bedrijven bood dit in de jaren 2016 en 2018/2019 aan. Daarbij is het aandeel instrumentale muziek ongeveer twee keer zo groot als het aandeel vocale muziek. Scholing in beeldende kunst is goed voor ongeveer een kwart van de bedrijven, 14-16% betreft scholing in theater en toneel, en 11-13% dans en ballet. In andere kunstvormen verzorgen deze bedrijven veel minder scholing (CBS, 2022b).

Bij de 8.000 bedrijven die amateurkunstgezelschappen begeleiden, is ruim een derde actief voor koren of vocaal ensembles. Het gaat hierbij ongetwijfeld bijna alleen om zelfstandigen. Verder is 25% actief voor orkesten en muzikale gezelschappen. Theatergezelschappen (17%), HaFaBra (16%) en musicalgezelschappen (10%) zijn de derde, vierde en vijfde grootste groepen die deze bedrijven bedienen (CBS, 2022b).

De 15.000 bedrijven en instellingen die ondersteunende en adviserende diensten leveren voor cultuureducatie zijn vooral actief voor het onderwijs. In 2018/2019 was 38% actief voor leraren en 35% voor scholen. Ook culturele instellingen bedienen ze veel (33%), evenals

amateurkunstverenigingen (32%). Ten opzichte van 2016 lijkt er een toename te zijn in ondersteuning en advisering van het onderwijs en van culturele instellingen (CBS, 2022b).

Gesubsidieerde centra voor de kunsten

Zoals hierboven beschreven is het aandeel en het aantal bedrijven met meer werknemers fors is teruggelopen de laatste vijftien jaar. Deze ontwikkeling, en de oorzaken en de gevolgen daarvan, zijn nog nauwelijks uitgebreid onderzocht. De enkele publicaties gaan beknopt in op hoe de kunstencentra in veel gemeenten zwaar onder druk staan, hoe ze hiermee omgaan of zich ertoe moeten gaan verhouden, en hoe ze het meest van waarde voor de samenleving kunnen zijn (en dan een waarde die een markt van zelfstandigen niet of nauwelijks kan creëren). Daarbij wijzen onderzoekers op een veranderende vraag vanuit de samenleving, zoals een teruglopende leerlingaantal, omdat het aanbod en de aanpak van de docenten niet meer zou aansluiten bij de vraag dan wel omdat er meer, goedkopere of betere concurrentie is van particuliere aanbieders. Daarnaast is de vraag vanuit de overheid veranderd. Deze ziet kunsteducatie niet langer als publieke taak of vraagt steeds meer om aanbod voor het onderwijs en het sociaal domein, ten koste van aanbod voor de vrije tijd.

Deze veranderende vragen vanuit samenleving en overheid resulteerden de afgelopen tien jaar in verschillende scenario's voor kunstencentra: een faillissement, een doorstart als een coöperatieve vereniging van zzp'ers (voormalige docenten in loondienst), doorgaan als kunstencentrum met meer ondernemerschap en flexibiliteit, of de transitie naar een netwerkorganisatie die zich richt op het verbinden en bemiddelen tussen vraag en aanbod en het promoten van cultuureducatie. Duidelijk is dat kunstencentra zich de afgelopen twee decennia in een 'identiteitscrisis' bevonden, waarbij ze voortdurend bezig zijn om nieuwe richtingen en profielen te kiezen en steeds hun publieke waarde proberen te verdedigen (Ensink & Neele, 2016; Trienekens, 2012; Van Alphen, 2016; Vinkenburg & Booij, 2016).

Muziek-, dans- en theaterscholen

Er is heel weinig onderzoek naar aanbieders van afzonderlijke kunstdisciplines, zoals muziek-, dans- of theaterscholen. Het meeste onderzoek is generiek en betreft kunst- of cultuureducatie in brede zin.

Wel deden de Hanzehogeschool Groningen en het ArtEZ Conservatorium Zwolle in 2023 onderzoek naar aanbieders van naschools muziekonderwijs binnen de provincies Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland (Kruis & Bisschop Boele, 2023). Het onderzoek identificeert 175 muziekscholen (plek waar twee of meer docenten naschoolse muzieklessen verzorgen) met een sterk verschillend profiel qua grootte en organisatievorm. Daarnaast zijn er in een steekproef in drie gemeenten 167 privéaanbieders gevonden die lesgeven in 49 verschillende instrumenten. Enkele belangrijke bevindingen uit het onderzoek zijn:

- Bij 17% van de gevonden muziekscholen zijn muziekdocenten in dienst.
- Muziekdocenten die als zzp'er actief zijn, verdienen gemiddeld € 41,20 per uur. Dat is minder dan de verschillende geadviseerde tarieven.
- Muziekles bij een muziekschool of een privéaanbieder is gemiddeld ongeveer even duur: € 41,87 bij een muziekschool en € 41,14 bij een privéaanbieder.

- 54 van de 122 gemeenten in de zes provincies ondersteunen naschools muziekonderwijs financieel. Muziekleerlingen die les volgen bij een gesubsidieerde muziekschool, betalen gemiddeld € 5,50 minder per uur. Zzp'ers die voor een gesubsidieerde muziekschool werken, verdienen gemiddeld bijna € 11,- per uur meer dan zzp'ers die voor een muziekschool zonder subsidie werken.
- Er is een tekort aan muziekdocenten aan het ontstaan, vooral in de regio.
- Inwoners van minder stedelijke gebieden moeten verder reizen naar een muziekschool.

De onderzoekers spreken (nog) niet van een 'kaalslag' in deze provincies voor muziekonderwijs, maar van 'veranderende vormen'. Wel zien ze serieuze zorgen voor de financiële toegankelijkheid en bereikbaarheid van het aanbod en voor de aanwas van nieuwe docenten (Kruis & Bisschop Boele, 2023).

Onderzoek naar dansscholen in Nederland is er eigenlijk niet. Er zijn enkele cijfers voorhanden, omdat 'dansscholen' een afzonderlijke bedrijfstak is in het register van de Kamer van Koophandel, vallend onder de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs'. In 2022 stonden 3.100 bedrijven (inclusief zelfstandigen) ingeschreven onder de bedrijfstak 'dansscholen'. Dit aantal is, net als de overige bedrijfstakken in de culturele en creatieve sector, de laatste tien jaar bijna verdubbeld, want in 2013 lag het aantal nog op 1569. Dit is waarschijnlijk deels te verklaren door het sluiten van gemeentelijke centra voor de kunsten, waarna individuele docenten zelf dansscholen zijn gaan oprichten. Overigens geven deze aantallen geen volledig beeld, want sommige dansscholen zijn bijvoorbeeld aangesloten bij sportorganisaties en zodoende onder 'sport' ingeschreven bij de Kamer van Koophandel (Olfers et al., 2023, p. 44). Wel is er in 2023 een onderzoek gepubliceerd naar grensoverschrijdend gedrag in het dansen, met daarin ook veel aandacht voor zulk gedrag bij 'recreanten' en 'jeugd' binnen onder andere dansscholen (Olfers et al., 2023).

Evenmin is er recent onderzoek naar theaterscholen. Een laatste onderzoek naar theaterbeoefenaars en theaterscholen dateert van 2016. In dat jaar waren er ongeveer 140 jeugdtheaterscholen in Nederland. Nagenoeg al deze scholen werkten in 2015 met freelancers en twee derde (ook) met vrijwilligers. Bijna allemaal hadden ze naast buitenschools aanbod steeds meer binnenschools aanbod ontwikkeld. De eerste jeugdtheaterschool is opgericht in 1985 (jeugdtheater Hofplein). Daarna nam het aantal jeugdtheaterscholen toe van 44 in 2003 naar 61 in 2006 tot 140 in 2015. (De Boer, 2016; Deekman & Smit, 2016; Hagemans, 2013). Het is niet bekend hoeveel jeugdtheaterscholen er anno 2025 zijn. De in 2008 opgerichte Stichting Netwerk Jeugdtheaterscholen en het Platform Theater, waarbij een deel van de jeugdtheaterscholen waren aangesloten, bestaat niet meer. Deze stichting was ontstaan als direct gevolg van een aparte stimuleringsregeling (Toekomst Op de Planken) van OCW en het VSBfonds om de jeugdtheaterscholen met één miljoen euro een kwaliteitsimpuls te geven (Hagemans, 2013).

Culturele multifunctionele organisaties

Een trend is dat gemeenten veelal efficiënter beleid willen voeren en instellingen meer moeten samenwerken. Dat leidt ertoe dat centra voor de kunsten of muziekscholen steeds vaker onderdeel worden van zogeheten culturele multifunctionele organisaties (mfo's) of multifunctionele accommodaties (mfa's). Dit zijn organisaties of locaties met meer (culturele) functies. Bij centra voor de kunsten, evenals bij bibliotheken, daalde de laatste decennia het aantal

organisaties en groeide het aantal organisaties in een mfa of mfo. In 2022 waren er inmiddels 178 culturele mfo's in Nederland, verspreid over 130 gemeenten, en waren er 18 vergevorderde plannen en 12 intenties voor het vestigen van nieuwe mfo's. Het laagste aantal culturele mfo's per 100.000 inwoners zien we in Noord-Holland, Zeeland en Zuid-Holland. De meest voorkomende functies binnen mfo's zijn cultuureducatie, bibliotheken en podiumfuncties; 65% heeft een rol in cultuureducatie en 7% binnen erfgoed (Blaker et al., 2022).

3.1.2 Kunstprofessionals

Zoals gezegd is het merendeel van hen zzp'er; het aandeel zelfstandigen nam toe van 86% in 2007 naar 95% in 2022. Hun belang voor het aanbod van kunsteducatie was dus al groot, maar is de laatste vijftien jaar alleen maar gegroeid.

Dit staat in schril contrast met hun (arbeidsmarkt)positie in de culturele sector. Er zijn veel zorgen over hun arbeidsmarktpositie, zoals over alle zelfstandigen in de culturele sector (denk aan *fair pay* en de in 2017 ontworpen Fair Practice Code). In 2016 noemden de SER en de Raad voor Cultuur de arbeidsmarktsituatie van werkenden in de culturele sector 'zorgwekkend' vanwege dalende werkgelegenheid, hoge kans op werkloosheid, dalende inkomens en zwakke onderhandelingsposities van werkenden (Platform ACCT, 2024). Daarbij komen ook nog uitdagingen als de verlaging van de zelfstandigenaftrek, de beoogde btw-verhoging en de verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering (AOV) die ervoor zorgen dat veel ondernemers in de cultuursector vrezen voor hun voortbestaan (ZZP-Nederland, 2024).

Er zijn de laatste jaren enkele onderzoeken gedaan naar de beroepspraktijk en arbeidsmarktpositie van kunstdocenten en artistiek begeleiders (Arnoldus, 2023; De Jong et al., 2021; Neele et al., 2020). Onderzoek naar de artistiek-inhoudelijke praktijk van deze groep is er niet of nauwelijks. De steekproef van deze onderzoeken naar de beroepspraktijk zijn over het algemeen klein en gebaseerd op open oproepen om vrijwillig deel te nemen aan het invullen van vragenlijsten of meedoen aan interviews. Bovendien weten we niet goed wat de samenstelling is van de groep kunstdocenten en artistiek begeleiders, waardoor het onmogelijk is om te bepalen of de deelnemende respondenten ook representatief zijn voor de populatie. Deze onderzoeken zijn dus vooral verkennend en indicatief van karakter.

Beroepspraktijk

De meeste kunstdocenten en artistiek begeleiders hebben een hybride beroepspraktijk, wat betekent dat ze bijvoorbeeld naast docent of begeleider ook scheppend of uitvoerend kunstenaar zijn. Ook kunnen ze inkomen halen uit een beroep buiten de culturele sector. Ook binnen hun educatieve activiteiten kan het werk zeer divers zijn, zowel qua opdrachtgevers als qua projecten. Verder werken docenten en begeleiders soms onder meer rechtsvormen tegelijkertijd; als zzp'er, als zzp'er binnen een collectief of bij een intermediair, of in loondienst. (De Jong et al., 2021, p. 30; Van der Horst et al., 2024). Het aantal mensen in loondienst blijft onverminderd laag en men probeert al jaren hierin een betere balans te brengen. Maar culturele organisaties ervaren drempels bij het in dienst nemen van medewerkers (Van der Horst et al., 2024).

Kruis en Bisschop Boele (2023) onderscheiden de volgende soorten organisaties waarvoor muziekdocenten, veelal dus als zzp'er, werken: kunstencentrum, collectief, privéschool of een

netwerkorganisatie. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat veel van hen ook graag zzp'er willen blijven. De meesten waarderen de vrijheid en flexibiliteit van het zzp-schap zeer. De groep die graag volledig in loondienst zou willen werken, is klein. Uit onderzoek van het CBS en TNO (2021) blijkt dat bij vrije keuze 89% van de zelfstandigen in alle beroepen het liefst doorgaat als zelfstandige. Bij kunstdocenten en artistiek begeleiders ligt dit percentage aanzienlijk lager. Een grote groep geeft namelijk de voorkeur aan een combinatie van loondienst en zelfstandige (De Jong et al., 2021, pp. 6 en 29; Neele et al., 2020, p. 28).

Inkomen

De hierboven benoemde hybride beroepspraktijk is vaak uit nood geboren, omdat alleen maar scheppend werk of alleen maar educatief werk onvoldoende inkomen oplevert. Aanvullende inkomsten zijn nodig, soms ook van de partner binnen het huishouden (De Jong et al., 2021). Dit patroon is overigens kenmerkend voor zelfstandigen in alle deelsectoren van de culturele en creatieve sector (Vinken et al., 2023). Onderzoek uit 2020 laat zien dat docenten en artistiek begeleiders van de verschillende werkkenmerken verreweg het minst tevreden zijn over werkzekerheid en het inkomen. Slechts 30% van hen was tevreden met hun inkomen (Neele et al., 2020). Registerdata van CBS tonen aan dat in 2019 zelfstandigen ingeschreven onder de sbi-code 'cultureel onderwijs' een gemiddeld jaarinkomen van 10.700 euro hadden uit het werk als zelfstandige. Dit inkomen ligt aanzienlijk lager dan zelfstandigen in andere deelsectoren van de culturele en creatieve sector, en zeker dan zelfstandigen in het algemeen (Vinken et al., 2023). De uurtarieven in de culturele sector liggen dan ook significant lager dan bij zzp'ers in het algemeen (ZZP-Nederland, 2024). Onderzoek van Vereniging ZZP-Nederland (2024) onder 4039 van haar leden, waarvan 245 werkzaam in de kunst- en cultuursector, laat zien dat het 'verdienvermogen' van zelfstandigen in de cultuursector onder grote druk staat.

Ook onderzoek naar kunstdocenten en artistiek begeleiders in Drenthe en Limburg laat zien dat veel van hen een laag inkomen hebben. Zo'n 57% van de respondenten had in het coronajaar 2020 een jaarinkomen van minder dan € 20.000,- in 2019 (voor het uitbreken van de coronapandemie) gold dat voor 45% van de mensen. Slechts 15% (in 2020) en 23% (in 2019) had een jaarinkomen van minimaal € 30.000,-. Het inkomen van vrouwen is gemiddeld lager dan dat van mannen en bovendien zijn ze ook vaker alleenverdiener (De Jong et al., 2021). Vrouwen zijn dan ook significant minder tevreden over hun inkomen (Neele et al., 2020, p. 6).

Het lage uurtarief levert bij veel docenten en artistiek begeleiders extra frustratie op, omdat ze qua opleiding veel hebben geïnvesteerd. Het merendeel heeft een (hbo-)opleiding gevolgd, maar ze verdienen aanzienlijk minder dan andere hbo-opgeleiden. Een deel is autodidact en heeft vaardigheden, kennis en ervaring opgedaan in de praktijk (Deekman, 2020; Neele et al., 2020, p. 40).

Het (geringe) inkomen heeft diverse oorzaken. Veel docenten en begeleiders werken naar eigen zeggen voor een (veel) te laag uurtarief. Maar liefst 80% van de bevraagde docenten en begeleiders in Drenthe en Limburg zegt dat hun uurtarief geen reële afspiegeling is van de kosten en investeringen en dat het daardoor (veel) hoger zou moeten zijn. Dat de professionals daar nog niet naar handelen, komt mede door concurrentie van de vele aanbieders (De Jong, 2021, pp. 6, 19, 34-36). Onderzoek naar aanbieders van muziekonderwijs in Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Flevoland becijfert een uurtarief van gemiddeld ruim € 41,-.

Maar de variatie is zeer groot, van € 20,- tot € 75,-.

Vragenlijstonderzoek uit 2023 onder 985 zelfstandige kunstprofessionals in cultuureducatie en amateurkunst in opdracht van Platform ACCT gaat dieper in op uurtarieven en 'niet-vergoede uren'. De onderzoekers komen tot een gemiddelde uurprijs van € 51,-. Bij 76% van de opdrachten die deze zzp'ers uitvoeren, zijn er werkzaamheden die de opdrachtgever niet vergoedt en die wel noodzakelijk zijn om de opdracht goed uit te voeren, zoals het voorbereiden van lessen, nakijkwerk, het samenstellen van arrangementen en cursusmaterialen, of het instuderen van repertoire. Voor veel zelfstandigen is het aantal niet vergoede uren fors. Docenten en begeleiders besteden bij een opdracht gemiddeld 38% aan bijkomende werkzaamheden. Ze zouden deze logischerwijs wel in rekening willen brengen - de gewenste vergoeding ligt maar liefst gemiddeld 69% hoger dan wat de opdrachtgever werkelijk betaalt - maar ze ervaren weinig ruimte om bijkomende werkzaamheden op de offerte te zetten. Tarieven en tariefopbouw zijn volgens hen bij veel opdrachtgevers nauwelijks onderhandelbaar: het is graag of niet. Anderen brengen het bijkomend werk niet eens ter sprake, uit angst zichzelf uit de markt te prijzen (Arnoldus, 2023, pp. 5, 22).

Het onderzoek in opdracht van Platform ACCT komt voort uit de wens van fair pay voor kunst-docenten en artistiek begeleiders. Fair pay geldt dan ook als een grote, maar noodzakelijk uitdaging voor de toekomst van kunstdocenten en artistiek begeleiders (Neele & Roorda, 2023, p. 3). Ook het onderzoek van aanbieders van muziekonderwijs in de zes noordelijke en oostelijke provincies onderschrijft dit (Kruis & Bisschop Boele, 2023). De afgelopen jaren heeft Platform ACCT via 'ketentafels' aan tariefmodellen en richtlijnen voor kunstprofessionals uit diverse disciplines gewerkt. Inmiddels zijn deze gepubliceerd. Ook zijn er diverse subsidies voor culturele ondernemers binnen het programma 'Oog voor Impuls' (programma om de positie van werkenden in de culturele sector te versterken) van Platform ACCT. Maar vragenlijstonderzoek onder 245 ondernemers in de cultuursector laat zien dat 85,5% van de respondenten dit programma nog niet kent (ZZP-Nederland, 2024).

Werkzekerheid

Behalve over het inkomen is ruim twee derde van de kunstprofessionals ontevreden over de werkzekerheid. Ze zijn onzeker of er voldoende leerlingen en opdrachtgevers zijn. Ze geven aan dat leerlingen makkelijk(er) stoppen, dat financiering vaak onzeker is en dat ze, in geval van loondienst, bang zijn voor ontslag bij bezuinigingen.

Wel is 43% van de kunstprofessionals (zeer) tevreden over de werktijden en werkbelasting, omdat ze die voor een groot deel zelf kunnen bepalen. Krap een derde (31%) van de kunstprofessionals is (zeer) ontevreden over de werktijden en belasting. Dit komt vooral door de onregelmatige en soms onhandige werktijden, maar ook omdat ze vaak veel onbetaalde overuren moeten maken. Artistiek begeleiders zijn twee keer zo vaak tevreden over hun werkzekerheid zijn dan docenten. Ook zijn begeleiders meer tevreden over andere zakelijke aspecten van het werk, zoals werktijden, werkbelasting en de mate waarin het werk vraagt om ondernemerschap. Artistiek begeleiders werken veelal met en voor verenigingen, clubs of groepen en zijn daardoor vaak voor langere tijd verzekerd van werk. Kunstdocenten werken vooral met individuen, waarvan nooit zeker is hoelang ze blijven en waardoor voortdurende acquisitie nodig is om het leerlingenbestand op peil te houden (Neele et al., 2020, pp. 13-16).

De grote ontevredenheid over werkzekerheid en inkomen, en de angst zich door te hoge uurtarieven uit de markt te prijzen, kan wijzen op concurrentie - iets dat in meer onderzoeken wordt geconstateerd. De meerderheid van bevraagde docenten en begeleiders (61%) in Drenthe en Limburg gaf aan concurrentie te ondervinden (De Jong et al., 2021). Een op de vier ervaarde het als 'veel' concurrentie. Bijna de helft (47%) van hen vindt de concurrentie ook daadwerkelijk een probleem. Er wordt vooral geconcentreerd op bekendheid, prijs en aanbod, en veel minder op kwaliteit (De Jong et al., 2021, p. 31). In het onderzoek naar arbeidstevredenheid uit 2020 zeggen kunstdocenten en artistiek begeleiders dat concurrentie een van de redenen is dat ze een gebrek aan samenwerking en uitwisseling met andere professionals ervaren. Concurrentie met gesubsidieerde instellingen noemt men ook (Neele et al., 2020, pp. 11-13). Het Drents-Limburgse onderzoek ziet daarnaast ook concurrentie van onbetaalde vrijwilligers.

Zoals gezegd laten de CBS-data zien dat het aantal bedrijven in de bedrijfstak 'Cultureel onderwijs' is verdrievoudigd in de laatste 15 jaar (CBS, 2022b). Toch zijn er ook geluiden dat er een tekort is en dat bijvoorbeeld reguliere scholen, muziekscholen en amateurkunstverenigingen moeite hebben om goede kunstdocenten en artistiek begeleiders te vinden. Dit zou dan vooral gelden voor de meer landelijke gebieden in de 'regio' (Kruis & Bisschop Boele, 2023, p. 26). Lokale ondersteuners in cultuureducatie en cultuurparticipatie gaven in een vragenlijstonderzoek aan dat zij een tekort aan geschikte kunstprofessionals zien in hun omgeving. Ruim de helft zegt dat er (veel) te weinig geschikt aanbod is, tegenover 26% die zegt dat er precies voldoende geschikt aanbod is, en slechts 5% die zegt dat er te veel is (Neele & Roorda, 2023). Van de amateurkunstverenigingen die in de periode 2022-2024 een vacature hadden voor een artistiek begeleider, vond 42% het (zeer) moeilijk om deze vacature op te vullen, tegenover 30% die het (zeer) makkelijk vond. Vooral voor dansverenigingen, koren en toneelclubs is het relatief moeilijk artistiek begeleiders te vinden, voor orkesten is het relatief makkelijk (Neele, 2024). Maar deze ontwikkeling is (nog) niet goed met empirisch onderzoek onder kunstprofessionals bevestigd.

Arbeidstevredenheid

Over andere kenmerken van hun beroepspraktijk zijn kunstdocenten en artistiek begeleiders veel meer tevreden dan over inkomen en werkzekerheid. Uit het onderzoek naar arbeidstevredenheid (Neele et al., 2020) blijkt bijvoorbeeld dat 71% tevreden/neutraal (71%) is over de mogelijkheden tot scholing. Wel zijn opvallend meer mensen uit de theater- en toneelwereld (47%) ontevreden dan uit bijvoorbeeld de danssector (17%). Kunstprofessionals in dans (60%), respondenten die in loondienst werken (56%), die 33-40 uur werken (53%) of die specifiek voor/met ouderen werken (60%), zijn significant vaker tevreden over de mogelijkheden tot scholing en ondersteuning (Neele et al., 2020, p. 9). Redenen voor ontevredenheid over scholing zijn de te hoge prijzen of een gebrek aan mogelijkheden.

De algemene werktevredenheid waarderen de docenten en begeleiders met het rapportcijfer 7.4 (ruim voldoende). De docenten geven een lager cijfer (7.3) dan de artistiek begeleiders (7.7) en degenen met een gecombineerde praktijk (7.4). Degenen voor wie het werk als kunstprofessional de enige baan is, zijn significant meer tevreden (7.6) dan de professionals die er ander werk naast doen (7.1) (Neele et al., 2020, p. 25). Deze tevredenheid blijft voor 49% gelijk, voor 30% neemt deze toe en voor 21% neemt deze af. Zelfstandigen verwachten vaker dat de tevredenheid toeneemt, voor mensen in loondienst neemt deze vaker af. Opvallend is daarbij

dat bijna de helft (45%) weleens overweegt om te stoppen met het werk als kunstprofessional.

De grote verschillen in tevredenheid over diverse werkkenmerken is, ondanks een gemiddeld rapportcijfer van een 7,4 een bedreiging voor de aantrekkelijkheid en duurzaamheid van het beroep. De zakelijke werkkenmerken, de gedwongen zelfstandigheid en het lage inkomen zijn rechtstreeks te linken aan onder meer het relatief grote aantal mensen dat weleens overweegt om te stoppen (Neele et al., 2020, p. 31). Deze ontevredenheid wordt vervolgens weer gecompenseerd door de grote tevredenheid met de artistiek-inhoudelijke kant van het werk en de waardering van onder anderen leerlingen. Kunstprofessionals zeggen dan ook vaak dat geld geen reden is geweest om in dit vak te stappen. Maar het is de vraag hoe duurzaam het beroep van kunstprofessional blijft als deze trend doorzet. De ‘falende markt’ maakt de sector namelijk erg kwetsbaar (Neele et al., 2020, p. 34).

Arbeidsmarktagenda en fair pay

Vanwege de arbeidsmarktpositie van zelfstandigen in de culturele sector is er een sectorbrede arbeidsmarktagenda Culturele en Creatieve Sector 2017–2023 gepubliceerd. Deze bevatte 24 actiepunten om de arbeidspositie van werkenden in de sector te verbeteren. In 2024 is de Arbeidsmarktagenda, na een kleinschalig evaluatieonderzoek, geactualiseerd en de looptijd verlengd tot 2028. Uit het evaluatieonderzoek komt naar voren dat diverse regelingen hebben bijgedragen aan de verbetering van de arbeidsmarkt, maar dat er nog veel stappen gezet moeten worden. Structurele dialoog, professionalisering en duurzame inzetbaarheid zijn drie nieuwe kernthema's (Platform ACCT, 2024).

We hadden het al eerder over *fair pay* in deze kennissynthese. De afgelopen beleidsperiodes is er steeds meer (beleids)aandacht voor fair pay gekomen. Voor de nieuwe cultuurnotaperiode heeft staatssecretaris Uslu [kabinet-Rutte IV] hier meer financiële ruimte voor gemaakt. En hoewel het hier nadrukkelijk gaat om een beleidsregeling, raakt dit zo sterk aan de arbeidspositie van de kunstprofessional dat we dit onderwerp in dit hoofdstuk opnemen.

In 2023 verscheen het rapport *Fair Pay dichterbij* over de meerkosten van fair pay in de culturele sector 2022. Dit onderzoek laat zien dat er voor het onderzochte deel van de culturele sector afgerond € 29.200.000,- extra nodig is om de tekortschietende beloningen te compenseren. Voor cultuurparticipatie specifiek is dit € 2.400.000,-, een stijging in de personele lasten van 17,1%. Het onderzoek richt zich op de meerkosten van culturele organisaties die meerjarige of projectmatige subsidie krijgen van OCW en de rijkscultuurfondsen. Dit schetst dus geen totaalbeeld van wat er in het volledige veld van cultuurbeoefening nodig is voor fair pay. Uslu heeft in haar beleidsperiode € 34.100.000,- beschikbaar gesteld om fair pay te realiseren in de nieuwe cultuurnotaperiode (Geukema et al., 2023).

Dirigenten

In 2023 publiceerde LKCA een onderzoek naar de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen binnen de HaFaBra-sector, met een specifieke focus op dirigenten. Gekeken is naar hoe dirigenten, instructeurs en muzikaal leiders meebewegen met maatschappelijke ontwikkelingen, welke competenties ze nodig hebben en of deze competenties voldoende aan bod komen bij dirigentenopleidingen (Deekman et al., 2023, p. 2). Dirigenten zien gemiddeld drie orkesten per week (een vereniging bestaat uit gemiddeld twee orkesten). Over het algemeen is de dirigent

een zzp'er (Deekman et al., 2023, p. 15). Dit maakt dirigenten flexibeler, maar ook kwetsbaar, wat ook terug te zien is aan het verloop van dirigenten bij verenigingen. Bijna de helft van de verenigingen die aan dit onderzoek deelnamen, had de afgelopen vijf jaar een of meer vacatures voor een dirigent. Het invullen hiervan lijkt voor muziekverenigingen in de HaFaBra-sector overigens geen grote opgave (Deekman et al., 2023, p. 26).

3.1.3 Verenigingen

De vereniging is slechts een van de vele organisatievormen waarin beoefenaars samen kunst en cultuur beoefenen. Zo zijn er ook informele amateurkunstgroepen, zoals popbands en hip-hop crews. Daarnaast zijn er groepen die gefaciliteerd worden door een artistiek begeleider of kunstdocent, of door een organisatie of instelling. In deze paragraaf beschrijven we onderzoek over verenigingen, omdat deze organisatievorm binnen onderzoek nadrukkelijk geldt als een aanbieder van cultuurbeoefening. Dat geldt niet voor (een deel van) de informele groepen, waardoor deze aan bod komen in hoofdstuk 2 over beoefenaars.

Aantal en soorten verenigingen

Het landschap van amateurkunstverenigingen is divers en breed, van dansvereniging tot koor, en van orkest tot toneelclub. Goede gegevens over het aantal verenigingen in Nederland ontbreken. De best beschikbare bron is wederom de Kamer van Koophandel, waar verenigingen zich inschrijven. Uit de *VerenigingsMonitor 2024* blijkt dat dit er dat jaar ruim 10.000 waren (Neele, 2024). De verdeling over disciplines is te zien in Tabel 2. En de geografische spreiding in Tabel 3.

Tabel 2 Aantal amateurkunstverenigingen per discipline in 2024

Muziek instrumentaal	3136	31%
Muziek zang	4305	42%
Dans	503	5%
Toneel	1779	17%
Foto en film	389	4%
Creatief schrijven	12	0%
Beeldend	97	1%
Totaal	10221	100%

Tabel 3 Aantal amateurkunstverenigingen per provincie in 2024

Groningen	444	4%
Friesland	667	7%
Drenthe	397	4%
Overijssel	911	9%
Gelderland	1453	14%
Zuid-Holland	1294	13%
Limburg	945	9%
Noord-Holland	1262	12%
Utrecht	651	6%
Noord-Brabant	1676	17%
Zeeland	281	3%
Flevoland	149	1%
Totaal	10221	100%

Knelpunten en uitdagingen

Het beeld dat uit verschillende onderzoeken oprijst, is dat amateurkunstverenigingen worden geconfronteerd met verschillende organisatorische uitdagingen. Denk daarbij aan het behoud van leden en deelnemers, financiële problemen, beschikbaarheid van ruimtes, opslag, optredens en het werven van (capabele) bestuurders. Onderzoekers doen nauwelijks uitspraken over artistiek-inhoudelijke uitdagingen. Verder blijkt dat – ondanks de grote aandacht voor dit thema in de brede culturele sector – amateurkunstverenigingen meer diversiteit en inclusie niet zien als een uitdaging met een heel hoge prioriteit (Deekman et al., 2023; Neele & Roorda, 2023, p. 3). Ruim de helft van de verenigingen (61%) zegt ook zich niet extra in te zetten om doelgroepen als mensen met een beperking, mensen met een laag inkomen, vluchtelingen of mensen met een migratieachtergrond te bereiken. Overigens heeft 44% van de verenigingen wel leden met een beperking of chronische aandoening (Neele, 2024).

Veruit de meeste verenigingen zien het behoud en het werven van leden als de belangrijkste uitdaging. Andere uitdagingen noemen ze gemiddeld minder, zoals financiën (35%), het werven en behouden van capabele bestuurders (32%), zichtbaarheid en publieksbereik (32%) en locaties (22%). De financiële positie van de meeste verenigingen (94%) was in 2024 redelijk tot zeer gezond. En veruit de meeste verenigingen beschikten in dat jaar over voldoende vrijwilligers (85%). Wel vindt de helft het sinds 2022 moeilijker om bestuursleden te werven (Neele, 2024). Uit onderzoek van CBS blijkt dat 6,1% van de Nederlandse bevolking in 2023 vrijwilligerswerk deed voor een culturele vereniging. Sinds 2012 is dat het hoogste percentage (Arends, 2024).

Ledenwerving en -behoud

Het werven en behoud van leden is het belangrijkste knelpunt, eenvoudigweg omdat dit direct het voortbestaan van een vereniging bepaalt. Dat is al lange tijd zo. De meerderheid van de verenigingen noemt dit in elke editie van de *VerenigingsMonitor* een van hun belangrijkste knelpunten (64% in 2018, 54% in 2021 en 65% in 2024). Uit dit monitoronderzoek blijkt dat van 2015 tot aan het uitbreken van de coronapandemie zo'n 20% van de verenigingen een stijging van het ledenaantal kende en ongeveer een derde een daling. Bij iets minder dan de helft bleef het ledental gelijk. Deze trend is versterkt ten tijde van de coronapandemie. Ruim een derde van de verenigingen (36%) verloor in deze periode leden, terwijl er nagenoeg geen verenigingen waren die nieuwe leden trokken (2%) (Neele, 2024; Neele & Zernitz, 2019, 2021b). Dat leidt tot kleinere verenigingen en verenigingen die zichzelf opheffen of fuseren. In 2021, ten tijde van de coronapandemie, waren verenigingen zeer somber over hun toekomst: een op de vijf verwachtte over een jaar veel kleiner te zijn (Bijlsma et al., 2023, p. 25; Neele & Zernitz, 2019, 2021b). Uit het Nationaal Verenigings Onderzoek (NVO) uit 2022 bleek dat 17% van amateurkunstverenigingen vreesden voor hun voortbestaan. Dat is hoger dan bij andere soorten verenigingen (Verhulst et al., 2023). Bij blaasorkesten lijkt er al sinds midden jaren negentig van de twintigste eeuw sprake te zijn van een teruglopend ledental (Buis, 2012). Amateurkunstkoepels, zoals Koornetwerk Nederland (KNN) en de Koninklijke Nederlandse Muziekorganisatie (KNMO) zien de gevolgen van deze trend: een kleiner wordende achterban (Buis, 2012; Hendriks & Bisschop Boele, 2014; Neele et al., 2018). Volgens het onderzoek *Waarde van Cultuur*, naar culturele ontwikkelingen in Brabant, neemt het aantal Brabanders dat lid is van een culturele vereniging de laatste tien jaar in snel tempo af, van 18% in 2015 naar 5% in 2023 (Boekmanstichting et al., 2024). Of deze Brabantse trend ook representatief is voor de landelijke

trend, is nog moeilijk te zeggen. Wel ligt het percentage van 18% ruim boven dat van het landelijke percentage van 6% in 2014 (Van den Broek & Gieles, 2018).

Overigens laat de *VerenigingsMonitor 2024* een iets positiever beeld zien. In vergelijking met de eerdere twee metingen van dit onderzoek is in 2024 het aandeel verenigingen met een ledenstijging (35%) voor het eerst groter dan het aandeel met een ledendaling (29%). Ook is de verjonging van het ledenbestand iets groter (11% in 2018, 10% in 2021 en 15% in 2024) en is er aanzienlijk minder vergrijzing (57% in 2018, 49% in 2021 en 43% in 2024). Ook zijn verenigingen actiever geworden in ledenwerving. Er zijn twee mogelijke verklaringen voor deze trendbreuk. Ofwel gaat het op deze onderdelen beter met de verenigingen, ofwel is de laatste jaren een deel van de 'zwakkere' verenigingen verdwenen en blijven als vanzelf de sterkere over. De *VerenigingsMonitor* bevraagt namelijk alleen bestaande verenigingen en geeft geen inzicht in verenigingen die de laatste jaren zijn gestopt of gefuseerd. In ieder geval bleef ledenwerving ook in 2024 veruit het belangrijkste knelpunt voor verenigingen (Neele, 2024).

Ontgroening en vergrijzing

Bij de langjarige trend van een teruglopend ledental zijn er twee versterkende factoren: ontgroening en vergrijzing. Over het algemeen hebben verenigingen veel moeite om jonge leden aan te trekken en hun ledenbestand vergrijsst. In de periode 2015-2024 kende maar 10-15% van de verenigingen een verjonging van het ledenbestand, terwijl bij een veel groter aantal sprake was van vergrijzing. In 2024 hadden de meeste verenigingen leden van 50-64 jaar (88% van de verenigingen) en 65-80 jaar (91%). Maar 13% van de verenigingen heeft leden van 11 jaar of jonger en 23% van 12-19 jaar. Alleen muziek-, dans- en toneelverenigingen lukt het wel om kinderen en jongeren te werven (Neele, 2024; Neele & Zernitz, 2021b). Blaasorkesten wijzen enkele maatschappelijke ontwikkelingen aan als oorzaken van een teruglopend ledental, zoals een vergrijzende bevolking, ontkerkelijking, individualisering, consumentisme en sluiting van muziekscholen (Deekman et al., 2023).

De vergrijzende bevolking geldt overigens ook als kans voor verenigingen, omdat dat deel van de bevolking zeer groot is en zodoende veel potentiële leden herbergt (Van Raalte, 2021). Bovendien is er onder ouderen een grote behoefte aan een zinvolle tijdsbesteding, waaronder kunstzinnige of creatieve activiteiten als fotograferen, een instrument bespelen, schilderen of tekenen (De Groot & Soosaipillaj, 2020). Aanbevelingen vanuit onderzoek voor het aantrekken en behouden van leden zijn: het betrekken van de familie van leden, aandacht voor zowel het artistieke als het sociale aspect van een vereniging, jongeren opnemen in bestuur of commissies, meer focus op educatie, speelplezier, innovatie, motivatie en sociale aspecten (Buis, 2012; Deekman et al., 2023).

3.1.4 Culturele instellingen en hun educatieve activiteiten

Culturele instellingen als musea of theater-, dans- en muziekgezelschappen bieden vaak ook cultuureducatieve activiteiten aan, daartoe gestimuleerd door de overheid (voor een beschrijving van dit beleid zie hoofdstuk 5). Zo is in de opeenvolgende regelingen Culturele Basisinfrastructuur voor culturele instellingen en cultuurfondsen de inzet op cultuureducatie een van de subsidiecriteria (Van den Berg et al., 2023).

Het *Trendrapport theater-, dans- en muziekinducatie 2019* signaleert ten opzichte van 2012 een toename van educatieve activiteiten en een sterkere positie van educatieve doelstellingen binnen de organisatie (Dieleman et al., 2019). Het *Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019* komt tot eenzelfde conclusie: in vergelijking met 2007 heeft educatie een nog stevigere plek weten te verwerven in musea en erfgoedinstellingen. Educatoren van musea en erfgoedinstellingen worden vaker betrokken bij tentoonstellingen en de educatieafdeling is bij de meeste instellingen iets gegroeid in omvang (Schep et al., 2020). Deze trend bleek ook al in 2015 uit onderzoek naar het educatieve aanbod van culturele instellingen met subsidie vanuit de Basisinfrastructuur (BIS) of de rijkscultuurfondsen. Dit toonde tussen 2010 en 2013 een forse stijging in het (ontwikkelde) aanbod van educatieve activiteiten. In 2013 hield zo'n 85% van deze instellingen zich bezig met educatieve activiteiten; de BIS-instellingen (92%) iets meer dan de door de fondsen gesubsidieerde instellingen (77%) (Beekhoven et al., 2015, p. 93).

Aanbod van filmeducatie krijgt de laatste jaren meer aandacht door de subsidieregeling Impuls Filmeducatie van het Nederlands Filmfonds. Er blijkt weliswaar een grote variatie aan aanbieders, maar slechts weinig aanbieders noemen filmeducatie expliciet als doelstelling van hun beleid en hebben daarvoor ook een educatief medewerker in dienst. Het betreft dan enkele filmtheaters en filmfestivals (Filmhub Midden, 2021b).

Deze toename in de afgelopen 10-15 jaar lijkt opmerkelijk gezien de bezuinigingen waarmee de culturele instellingen in de cultuurplanperiode 2013-2016 zijn geconfronteerd. Maar cultuureducatie is bij deze bezuinigingen wel redelijk ontzien. Bovendien zette het beleid onder staatssecretaris Halbe Zijlstra culturele instellingen ertoe aan om een visie op educatie in hun beleidsplan op te nemen om in aanmerking te komen voor subsidies (Schep et al., 2020). Te slotte zijn steeds meer instellingen intrinsiek gemotiveerd en beschouwen ze het als hun kerntaak om kinderen en jongeren met kunst en cultuur in aanraking te brengen (Beekhoven et al., 2015, p. 92). Vandaar ook dat in 2019 de meeste theater-, dans- en muziekinstellingen de verwachting uitspraken dat hun budget voor educatieve activiteiten de komende vijf jaar gelijk zou blijven (43%) of zou toenemen (32%). Tegelijkertijd laten de onderzoeken zien dat de instellingen wel degelijk de gevolgen van de bezuinigingen ervaren voor hun educatieve activiteiten. Dat geldt zeker voor de keten van talentontwikkeling, want productiehuisen bij de theater- en dansgezelschappen zijn wegbezuinigd (Dieleman et al., 2019).

De meeste culturele instellingen beperken zich niet tot een of enkele doelgroepen. Ze proberen zo veel mogelijk verschillende groepen te bereiken met hun educatieve activiteiten, al wordt de leeftijdsgroep 0-4 jaar het minst vaak als doelgroep genoemd. Er is bij de instellingen steeds meer inzet om inclusief en toegankelijk te werken, ook bij de educatieve activiteiten. Ze willen niet bij voorbaat doelgroepen uitsluiten en streven naar een divers publiek. Er lijkt bij podiumkunstinstanties ook steeds meer aandacht te komen voor groepen buiten het onderwijs, zoals ouderen in zorginstellingen, mensen met dementie, statushouders en vluchtelingen, mensen met een beperking, mensen die gebruikmaken van de voedselbank, ouders met jonge kinderen, en opa's en oma's. Moeilijk te bereiken doelgroepen zijn volgens het *Trendrapport theater-, dans- en muziekinducatie* mensen met een migratieachtergrond, vmbo'ers, mbo'ers, kinderen in het speciaal onderwijs en mensen met een krappe beurs (Schep et al., 2020; Dieleman et al., 2019; Beekhoven et al., 2015).

Binnen het onderwijs is en blijft het primair onderwijs de belangrijkste doelgroep. Voor bijvoorbeeld de musea en erfgoedinstellingen is de focus op het primair onderwijs tussen 2007 en 2019 alleen maar sterker geworden. Als mogelijke verklaring noemen onderzoekers het in 2013 gestarte beleidsprogramma Cultuureducatie met Kwaliteit, dat zich tot 2017 volledig richtte op het primair onderwijs. Iets minder, maar ook een belangrijke doelgroep is het voortgezet onderwijs. Aanvankelijk waren instellingen bang dat het nieuwe programma voor het CKV (gestart in het schooljaar 2017-2018) zou zorgen voor minder leerlingenbezoek (het aantal cultuurontmoetingen is sinds dat schooljaar niet meer verplicht), maar bij de podiumkunstinstellingen leek daar in 2019 geen sprake van. Bij het aanbod voor het voortgezet onderwijs ging het wel vooral om havo en vwo en veel minder om aanbod voor het vmbo.

Wel tonen de onderzoeken uit 2019 dat bij de (middel)grote musea- en erfgoedinstellingen meer activiteiten ontstaan voor het vmbo en het mbo. Ook hier wijzen de onderzoekers op de invloed van het overheidsbeleid, dat in toenemende mate aandacht vraagt voor cultuuronderwijs in het vmbo en mbo (Schep et al., 2020). Sinds 2021 richt bijvoorbeeld ook CmK zich hierop. Overigens zagen Dieleman et al. (2019) bij de theater-, dans- en muziekgezelschappen nog geen toenemend aanbod voor vmbo en mbo. De onderzoekers constateerden in 2019 ook dat minder instellingen educatieve activiteiten aanboden voor het (voortgezet) speciaal onderwijs dan in 2012 (Dieleman et al., 2019). Mogelijk dat hierin inmiddels verandering is gekomen, omdat CmK zich vanaf de derde periode (2021-2024) niet alleen meer richt op het primair onderwijs, maar ook op het voortgezet onderwijs, het speciaal onderwijs en het mbo.

Culturele instellingen kijken wisselend aan tegen het cultuureducatiebeleid van de rijksoverheid. Dit beleid zet heel erg in op de samenwerking tussen culturele instellingen en scholen. Over het algemeen verloopt die samenwerking goed en structureel, maar soms is die ook problematisch, mede omdat de overheid wil dat culturele instellingen vraaggericht werken. Voor de kleinere instellingen is het moeilijk om maatwerk te leveren en bovendien weten scholen en leraren niet altijd goed een vraag met voldoende (artistieke) diepgang te formuleren. Een ander probleem dat culturele instellingen ervaren, is dat door beleidsprogramma's als CmK of de Impuls Muziekonderwijs het cultuuronderwijs op scholen is verschoven van receptief buiten de schoolmuren naar meer actief binnen de schoolmuren. Cultuuronderwijs vindt in toenemende mate plaats op school en dat gaat ten koste van de culturele instellingen. Scholen nemen niet meer als vanzelfsprekend bestaand aanbod af van. Ook merken culturele instellingen dat scholen cultuuronderwijs in toenemende mate zien als middel om een bijdrage te leveren aan niet-artistieke doelen. De podiumkunstinstellingen vinden daarentegen dat de ontmoeting met kunst intrinsieke waarde heeft en niet per definitie een ander doel hoeft te dienen (Dieleman et al., 2019; Schep et al., 2020).

3.1.5 Aanbod van talentontwikkeling

Het laatste eigenstandige onderzoek naar het aanbod voor toptalentontwikkeling dateert inmiddels uit 2014. Destijds inventariseerde Roorda (2014) in totaal 240 organisaties die zich profileerden met een aanbod voor toptalentontwikkeling, onderverdeeld in drie categorieën: 82 organisaties die toe leiden naar het hbo-kunstonderwijs, 82 organisaties die toe leiden naar een beroep in een kunstvak en 76 organisaties met aanbod dat op een andere manier bijdraagt. De meeste organisaties hadden aanbod in meer disciplines, wat zorgde voor een totaal van 423

voorzieningen. Muziek is met 113 voorzieningen het sterkst vertegenwoordigd. Andere zijn: beeldend (52), media (50), schrijven (15), dans (63), urban (48), theater (71) en circus (11). Tussen de provincies wisselde het aantal organisaties en voorzieningen sterk: Noord-Holland, (42) Zuid-Holland (41) en Gelderland (29) hadden het meeste aanbod. Drenthe (2), Flevoland (2) en Zeeland (3) het minste. 37 organisaties hadden aanbod dat landelijk is of meer provincies bestrijkt (Roorda, 2014).

Het al genoemde onderzoek uit 2015 naar het cultuureducatieve aanbod in 2013 van de door het Rijk gefinancierde culturele instellingen, bracht ook het aanbod voor talentontwikkeling in beeld. Dat gold voor driekwart van de instellingen, vaker bij fondsinstellingen dan bij BIS-instellingen. Het ging doorgaans om activiteiten waarbij kunstenaars in contact werden gebracht met het netwerk van de instelling, het laten opdoen van ervaring of het bieden van een werkplek (zie Tabel 4). Competities en toernooien organiseerde ongeveer een derde van de fondsinstellingen en een tiende van de BIS-instellingen (Beekhoven et al., 2015, p. 94).

Tabel 4 Type talentontwikkelingsactiviteiten dat de culturele instellingen ontplooiën (n=96).

	Aantal	percentage
In contact brengen met relevant netwerk	63	66%
Podiumervaring opdoen	63	66%
Een werkplek bieden/de kans geven om kunst te maken	60	63%
Begeleiding op maat/coaching	58	60%
Samenwerken en uitwisselen met ander talent	57	59%
Masterclasses	54	56%
Opleidingstraject	29	30%
Evenementen	29	30%
Competities, concoursen e.d.	22	23%
Anders	17	18%

Iets recentere informatie over toptalentontwikkeling biedt het *Trendrapport theater-, dans- en muzikeducatie 2019*. De onderzoekers constateren dat het verdwijnen van productiehuisen bij de theater- en dansgezelschappen (als gevolg van de bezuinigingen) voor een 'kink' heeft gezorgd in de talentontwikkelingsketen voor jongeren met de ambitie om professioneel acteur of danser te worden. Sindsdien proberen verschillende podia, orkesten en gezelschappen dit gat geleidelijk op te vullen. Het is onbekend in hoeverre dit sinds 2019 ook structureel is gelukt. Een ander gevolg van het verdwijnen van de productiehuisen is volgens het Trendrapport een verminderde aanwas van goed getrainde regisseurs met brede ervaring (Dieleman et al., 2019).

3.1.6 Overig aanbod

Er zijn ook plekken buiten het traditionele educatieve aanbod die cultuurbeoefening faciliteren. In deze paragraaf bespreken we enkele van de onderzochte initiatieven.

Cultuur@CruyffCourts

In het project Cultuur@CruyffCourts worden culturele activiteiten voor kinderen 8-15 jaar georganiseerd om ze kennis te maken met kunst en cultuur. Het doel is om drempels voor cultuurdeelname voor kansarme(re) gezinnen te verlagen. Tussen 2019-2021 vonden er 37 pilots plaats in 12 provincies. Cultuur@CruyffCourts is een initiatief van het Jeugdfonds Sport en

Cultuur (JFSC) en de Cruyff Foundation. Met de pilotprojecten hebben 4000 kinderen kennisgemaakt met kunst en cultuur, zijn er nieuwe samenwerkingsverbanden tot stand gekomen en is er nieuw cultureel aanbod gerealiseerd. Wel zijn er nog stappen te maken in de naamsbekendheid en in aansluiting bij de doelgroep (Geerdes-Gazzah et al., 2022).

Het aanbod binnen het project is divers: buiten het sportaanbod zijn er diverse urban-gerelateerde activiteiten (zoals rap en breakdance), tekenen, schilderen, vloggen, dans, theater en zang. Vooral in 2019 is hierin lokaal veel ontwikkeld (Geerdes-Gazzah et al., 2022, p. 17). Naast het aanbod op de Cruyff Courts realiseerde men ook aanbod bij instellingen en scholen voor kinderen met een beperking. Deze zogeheten Special Cruyff Courts zijn aangepast aan de behoeften van deze kinderen. De insteek hiervan is niet om kinderen door te laten stromen naar het reguliere aanbod, maar om leerlingen in aanraking te komen met cultuur en zodoende hun interesse aan te wakkeren. Om dit te realiseren is er veel samengewerkt met onder anderen docenten en therapeuten (Geerdes-Gazzah et al., 2022, p. 21).

Actieve cultuurparticipatie binnen het zorg- en welzijnsdomein

Onderzoek van Poll et al. (2023) laat zien dat actieve cultuurparticipatie een aantoonbare meerwaarde heeft voor de aanbieder en de professional in het sociaal domein. Zo beschrijven deze professionals dat betrokkenheid bij een project en samenwerking tussen zorg en welzijn en cultuurdomein zorgt voor meer zingeving en dat ze op deze manier meer kunnen betekenen voor cliënten en de samenleving. Ook zorgt de ontmoeting tussen domeinen voor verrijking en biedt het nieuwe mogelijkheden voor deelnemers om actief te blijven, ondanks een mogelijke belemmering, binnen hun kunstpraktijk (Poll et al., 2023, p. 6).

We zien dat cultuurparticipatie steeds meer wordt ingebed in zorginstellingen. Het onderzoek van Poll et al. (2023) schetst met diverse casussen een beeld van hoe deze domeinen samenwerken. Activiteiten lijken tot dusver veelal op ouderen en mensen met een chronische ziekte gericht. Individuele activiteiten focussen vaker op mensen met lichte psychosociale problemen. De invulling van de projecten vindt in alle gevallen plaats in een samenwerkingsverband, maar de intensiteit van de samenwerking tussen de verschillende partners verschilt. In alle casussen is er samenwerking met een of meer eerstelijnszorg- en/of welzijnspartners (Poll et al., 2023, p. 10).

4 Ondersteuners

De in de vorige hoofdstukken beschreven beoefenaars en aanbieders van cultuurbeoefening kunnen gebruikmaken van verschillende vormen van ondersteuning. Een van de belangrijkste partijen die aanbieders (financieel) ondersteunen zijn overheden. Overheden beschrijven we in het volgende hoofdstuk, omdat ze met hun beleid niet alleen invloed hebben op beoefenaars en aanbieders, maar ook op de ondersteuners. In dit hoofdstuk beschrijven we de ondersteuners die specifiek buitenschoolse cultuurbeoefening faciliteren en ondersteunen. Omdat cultuurcoaches zowel ondersteunend zijn voor binnen- als buitenschoolse cultuurbeoefening, nemen we deze groep in beide sub rapportages op. Tot slot gaan we ook in op de ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling omdat deze zich hoofdzakelijk richt op buitenschoolse cultuurbeoefening.

4.1 Provinciale en lokale ondersteuners

4.1.1 Provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen

In elke provincie en in enkele grote gemeenten bestaan intermediaire ondersteunende instellingen voor cultuureducatie en/of cultuurparticipatie (zoals Plein C, Rijnbrink en Cultuur Oost). Alle steunfunctie-instellingen verrichten in ieder geval ondersteuning voor cultuuronderwijs (Goossens & Neele, 2023). Konings (2020, pp. 16-17) zegt hierover: 'zij ondersteunen scholen bij de integratie van cultuur in het onderwijsaanbod en de leefwereld van de school.' Algemeen kunnen we stellen dat ondersteuning voor cultuureducatie de primaire taak is voor de provinciale steunfunctie-instellingen. De mate waarin ze ook ondersteuning bieden voor cultuurparticipatie wisselt sterk per provincie, mede afhankelijk van de opdracht (met bijbehorend budget) vanuit de provincie. Noord-Brabant, Limburg en Friesland geven 'hun' steunfunctie-instellingen bijvoorbeeld ook een belangrijke taakstelling voor cultuurparticipatie. Andere provincies doen dit minder of helemaal niet.

Van Treeck et al. (2021) stellen, net als Van Vulpen et al. (2021), dat er een keerzijde zit aan de toegenomen aandacht voor cultuuronderwijs. Hierdoor is de aandacht voor amateurkunst bij provincies, bij provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen naar de achtergrond verschoven. Diverse instellingen met provinciale taken voor amateurkunst zijn in de afgelopen decennia verdwenen of kregen de opdracht zich hoofdzakelijk of enkel op cultuureducatie te richten. In 2021 was er bij nagenoeg geen enkele provinciale steunfunctie-instelling een specifieke opdracht voor het ondersteunen van amateurkunstgroepen (Van Treeck et al., 2021). Daarnaast wijzen beide onderzoeken ook op de extra taken die gemeenten hebben gekregen, in het sociaal domein en de jeugdzorg, waardoor sommige gemeenten ervoor hebben gekozen om te bezuinigen op bijvoorbeeld ondersteuning van amateurkunst.

Van Treeck et al. (2021) en Van Vulpen et al. (2021) zien recent overigens wel een voorzichtige hernieuwde aandacht voor amateurkunst bij provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen. Dit is wederom ingegeven door de beleidsagenda van het ministerie van OCW, die met het Programma Cultuurparticipatie en de brede Regeling Combinatiefunctionarissen weer meer aandacht heeft voor amateurkunst (Van Vulpen et al., 2021). Deze voorzichtige aandacht is vervolgens versterkt door de coronapandemie en de 'herstelgelden' van OCW ten tijde van

de pandemie voor de ondersteuning van amateurkunst. Deze gelden werden verdeeld onder enkele koepelorganisaties en onder de provinciale steunfuncties, waardoor bij deze steunfuncties er (weer) meer aandacht voor amateurkunst is ontstaan.

In de evaluatie van de effecten van deze herstelgeldten (Noijens & Roorda, 2024) is de conclusie dat er nieuwe verbindingen zijn ontstaan tussen ondersteuners en amateurkunstgroepen en dat de herstelsteun een flinke impuls gaf aan amateurkunstondersteuning op lokaal, provinciaal en disciplineniveau. Ook bepleiten de onderzoekers in het algemeen het belang van structurele ondersteuning. De herstelgeldten zijn in 2024 vervangen door een zogenaamde 'pilotregeling', vooruitlopend op de Bestuurlijk Afspraken Cultuurbeoefening die begin 2025 zijn afgesloten.

Deze pilotregeling is in het leven geroepen om de ondersteuningsstructuur aan te vullen en te versterken. Overigens zijn de bedragen voor de ondersteuning van amateurkunst vele malen geringer dan de huidige budgetten bij de provinciale steunfunctie-instellingen voor ondersteuning van cultuuronderwijs (LKCA, 2022). In 2024 is de pilot geëvalueerd. Projecten die subsidie aanvroegen, moesten bijdragen aan de versterking van (de ondersteuning van) amateurkunst en buitenschoolse cultuureducatie, door te werken aan een van de omschreven kernambities. De onderzoeker noemt de pilot 'bijzonder', omdat het Rijk voor het eerst sinds lange tijd geld vrijmaakt voor amateurkunst, de regeling inzet op de infrastructuur en ondersteuning en de regeling in samenwerking met het veld is ontwikkeld. Daarnaast doet ze suggesties voor het verder ontwikkelen van de Bestuurlijke Afspraken Cultuurbeoefening (Trienekens, 2024).

In het kielzog van de herstelgeldten en de pilotregeling heeft steunfunctie-instelling K&C Drenthe een provinciaal reflectieonderzoek uitgevoerd naar de bestaande ondersteuningsstructuur en naar hoe de ideale ondersteuningsstructuur voor Drentse amateurkunstgroepen eruit zou kunnen zien. De huidige ondersteuningsstructuur in Drenthe is gefragmenteerd, met grote verschillen tussen gemeenten in de mate van ondersteuning. Er ontbreekt een samenhangend netwerk van ondersteuners, en ondersteuningsprogramma's zien informele groepen vaak over het hoofd. Amateurkunstgroepen (zowel formeel als informeel) hebben vaak behoefte aan ondersteuning bij hun organisatie, zoals informatie en advisering over marketing en promotie, ledenwerving en fondsenwerving (Zernitz, 2023).

Voor informele groepen zien we dit ook in Limburg, waar de ondersteuningsbehoefte zich concentreert op financiële vraagstukken (De Jong et al., 2024). Ondersteuning richt zich hoofdzakelijk op organisatiehulpvragen, maar toch wordt er weinig gebruik van gemaakt. Er is een 'mismatch' tussen de hulpvraag (vaak uitvoerend) en de ondersteuning (vaak adviserend). Zernitz (2023) adviseert de opzet van een beter samenwerkende ondersteuningsstructuur, met lokale cultuurcoaches en een provinciaal steunpunt voor amateurkunstgroepen. Verder adviseert ze om te investeren in bewustwordingscampagnes, eenvoudige subsidieregelingen en meer samenwerking tussen organisaties (Zernitz, 2023).

4.1.2 Cultuurcoaches en andere lokale ondersteuners

In enkele grote steden zijn er door gemeenten gefinancierde ondersteunende instellingen of personen voor cultuurbeoefening. Net als bij de provinciale steunfunctie-instellingen ligt bij deze lokale instellingen, wederom als gevolg van het landelijke cultuureducatiebeleid, de prioriteit hoofdzakelijk bij cultuuronderwijs en niet of nauwelijks bij cultuurparticipatie of amateurkunst (Van Treeck et al., 2021). In veel gemeenten is in de afgelopen 10 à 20 jaar de subsidie voor amateurkunstgerelateerde organisaties gestopt (zoals muziekscholen, centra voor de kunsten). Deze organisaties hadden naast het verzorgen van aanbod van amateurkunst, soms ook als taak het ondersteunen van amateurkunst(groepen).

In veel gemeenten zijn individuele ondersteuners actief, als gevolg van de landelijke beleidsregeling Brede Regeling Combinatiefuncties (BRC, onderdeel van de Brede Specifiek Uitkering), (tot 2013 bekend onder de naam Impuls brede scholen, sport en cultuur. Het is net als Cmk een matchingsregeling, waarbij de ministeries van VWS en OCW 40% van de salariskosten voor hun rekening nemen en de gemeente 60%. Met dit budget kunnen gemeenten vervolgens een of meer combinatiefunctionarissen aanstellen, die aanbieders van sport- en/of cultuurbeoefening, scholen en welzijn- en zorginstellingen ondersteunen om samen te werken. Het doel van de regeling is burgers motiveren voor deelname aan sport en/of cultuur. Al naargelang hun opdracht heten deze functionarissen vaak 'buurtsportcoach' of 'cultuurcoach'. De regeling was de eerste jaren vooral gericht op het verbinden van sport- en culturaanbieders met het primair en voortgezet onderwijs. In 2019 is de regeling verbreed en kwam er ook aandacht voor cultuurparticipatie en voor de verbinding met het sociaal domein.

Het Mulier Instituut monitort de BRC. Uit de monitorrapporten blijkt dat het aantal deelnemende gemeenten en het aantal combinatiefunctionarissen sinds 2008 gestaag is gegroeid. In 2022 namen 340 van de 344 gemeenten (99%) deel aan de BRC, die samen 6.267 combinatiefuncties hebben aangesteld. Het gaat in totaal om 3.509 fte (Heijnen et al., 2022). Dit is in 2023 gedaald naar 5938 en 3212 fte. Deze daling komt, ondanks aanvullende investeringen vanuit het Rijk, mede door het loslaten van een normbedrag van € 50.000,- per fte, waardoor het normbedrag per fte gemiddeld hoger uitvalt en er minder personen aangesteld kunnen worden (Gómez Berns et al., 2024).

In de meeste gevallen betreft het buurtsportcoaches. Voor de sector kunst en cultuur zetten 276 gemeenten 19% van de fte's (640 fte) in (Heijnen et al., 2022, p. 11). In 2023 was dit gedaald naar 256 gemeenten die gezamenlijk 453 fte cultuurcoaches hadden (Gómez Berns et al., 2024). Of dit een daling is in de aandacht voor kunst en cultuur is niet goed vast te stellen, omdat de vraagstelling van het monitoronderzoek is gewijzigd. In 2022 is gevraagd voor welke sector BRC-functionarissen (overkoepelende term) werkzaam waren, in 2023 is dit per profiel uitgevraagd (met cultuurcoach als een van de zes profielen). Maar een BRC-functionaris kan ook vanuit een ander profiel werkzaam zijn voor kunst en cultuur (Gómez Berns et al., 2024; Heijnen et al., 2022). Zo zijn er in 200 gemeenten BRC-functionarissen actief onder het profiel 'combinatiefunctionaris onderwijs'. In 38 van deze gemeenten legt deze combinatiefunctionaris onderwijs ook de verbinding met kunst- en cultuurinstellingen (Gómez Berns et al., 2024). Of een gemeente de BRC benut voor het financieren van een cultuurcoach, hangt sterk samen met de grootte van de gemeente. In 2020 hadden alle grote gemeenten (groter dan 100.000

inwoners) cultuurcoaches aangesteld met de regeling, terwijl dit bij de kleine gemeenten (minder dan 20.000 inwoners) net meer dan de helft betrof (56%) (Hageman et al., 2022).

LKCA heeft in 2013, 2017 en 2022, naast de BRC-monitor van het Mulier Instituut, apart onderzoek gedaan naar specifiek cultuurcoaches (Poelman & Poll, 2022; Poll et al., 2013; Van Miert et al., 2017). Belangrijke bevindingen uit het laatste rapport *Cultuurcoaches onder de loep* (Poelman & Poll, 2022) en de meest recente BRC-monitor (Gómez Berns et al., 2024) zijn:

- Het LKCA-rapport onderscheidt twee typen cultuurcoaches: de een werkt in en rondom school en is veelal adviserend en ondersteunend bezig. De ander werkt in de wijk en is vooral verbindend bezig.
- Mogelijk ingegeven door de verbreding van de regeling in 2019 lijkt de focus steeds meer op participatie te liggen en minder op educatie. Veel cultuurcoaches organiseren (ook) naschools aanbod of zoeken de interne verbinding met naschoolse activiteiten. Bij dat naschoolse aanbod vinden ze het belangrijk om wijkgericht te werken.
- Circa 89% van de cultuurcoaches werkt samen met het primair onderwijs en circa 55% werkt samen met het voortgezet onderwijs (Gómez Berns et al., 2024).
- Van Treeck et al. (2021) becijferden dat in 2020 weliswaar in 278 van de 355 gemeenten cultuurcoaches aanwezig waren, maar dat twee derde van hen zich niet richtten op amateurkunstgroepen.
- Waar de meeste fte voor 2019 zich nog in en rondom school bevond, is er – sinds de verbreding in 2019 – een beweging gaande in de richting van het sociaal domein. Inmiddels werkt meer dan de helft van de cultuurcoaches samen met welzijnsorganisaties (Gómez Berns et al., 2024). De voornaamste doelgroepen die ze twee jaar eerder noemden, zijn (kwetsbare) jongeren of (kwetsbare) ouderen. De focus lijkt daarbij op welzijn te liggen, want er worden maar weinig zorgpartners genoemd (Poelman & Poll, 2022). Uit de BRC-monitor van 2023 blijkt verder dat cultuurcoaches zich hoofdzakelijk zijn gaan richten op mensen met een lage sociaaleconomische positie (29%), buurtbewoners (29%) en mensen met een migratieachtergrond (20%) (Gómez Berns et al., 2024).
- Gemeenten hebben moeite duidelijke doelen voor cultuurcoaches te formuleren en hun een duidelijke opdracht mee te geven. Ook hebben ze moeite om die doelen onderscheidend te maken van ander beleid, zoals interne cultuurcoördinatoren of CmK. Die onduidelijke opdracht en rolverdeling maakt het voor zowel aanbieders als partners (zoals scholen) moeilijk om te bepalen bij wie ze aan kunnen kloppen voor welke ondersteuning.
- Een grote uitdaging is het beperkte aantal fte. Vooral bij kleinere gemeenten is dit voor de cultuurcoach laag (totaal minder dan 0,5 fte). Gemeenten en cultuurcoaches zelf zien graag een verhoging van het aantal fte. Inhoudelijke argumenten hiervoor zijn een toenemende ondersteuningsvraag van amateurkunstverenigingen, mede door de coronapandemie, en dat er onbenutte kansen liggen voor samenwerking met het sociaal domein. Organisatorische argumenten zijn dat het beperkte aantal fte en het lage normbedrag het lastiger maken om vaste krachten te vinden.

Er is bij gemeenten groot draagvlak voor de regeling, gezien de grote deelname. Ze zeggen in de verschillende monitoronderzoeken resultaten te zien op veel doelstellingen van de BRC. Ze noemen daarbij vooral 'het leggen van verbindingen met andere domeinen' en 'het vormen van netwerken rond stimulering van deelname aan sport en cultuur'. Maar hierbij gaat het, zoals

Van Bergen et al. (2021) benoemen, om percepties van de resultaten en niet om objectieve data over de concrete effecten van de regeling. Er zijn bijvoorbeeld geen eenduidige harde cijfers beschikbaar over het aantal bereikte deelnemers (Van den Berg et al., 2023). Het onderzoek *Cultuurcoaches onder de loep* toont aan dat beleidsambtenaren en werkgevers van cultuurcoaches worstelen met monitoren en evalueren, waarbij deze tegelijkertijd aangeven dat cijfers in hun ogen niet veel zeggen over de effecten van het werk van cultuurcoaches. Gemeenten illustreren de impact meestal met verschillende voorbeelden (Poelman & Poll, 2022; Van Bergen et al., 2021).

Overigens zijn er ook lokale ondersteuners (onder verschillende benaming, zoals cultuurmakelaar of cultuurscout) die niet vanuit de BRC worden gefinancierd. In 2020 financierde een op de vijf gemeenten hun lokale individuele ondersteuners vanuit een ander budget dan de BRC (Hageman et al., 2022). Naar het functioneren van deze ondersteuners wordt nauwelijks onderzoek gedaan. Wel is er een kleinschalig vragenlijstonderzoek gedaan onder 88 lokale ondersteuners voor amateurkunstgroepen (cultuurcoaches, cultuurmakelaars, beleidsmedewerkers culturele instelling, beleidsmedewerkers gemeenten) over uitdagingen van amateurkunstgroepen in hun omgeving en in hoeverre deze bekend waren met en gebruikmaken van de ondersteuning door de provinciale steunfunctie-instellingen en amateurkunstkoepels. Ook uit dit onderzoek blijkt dat er volgens deze ondersteuners extra of andere ondersteuning nodig is om de verschillende uitdagingen voor amateurkunstgroepen en hun artistiek begeleiders en kunstdocenten te lijf te kunnen gaan. Daarnaast is er volgens hen ook meer gecoördineerde samenhang en samenwerking nodig tussen de verschillende ondersteuners (Neele & Roorda, 2023).

4.2 Koepel- en brancheorganisaties

4.2.1 Organisaties van en voor kunstdocenten en artistiek begeleiders

Koepel- en brancheorganisaties zijn vanuit het ‘veld’ zelf ontstaan en worden door het veld zelf gefinancierd. Ze bieden ondersteuning aan de achterban die ze vertegenwoordigen. Zo zijn er organisaties van individuele kunstdocenten en artistiek begeleiders die werkzaam zijn in het onderwijs, in de vrije tijd of beide, zoals de Vereniging Onderwijs Kunst Cultuur (VONKC), de Vereniging Leraren Schoolmuziek (VLS), Bond van Orkestleidingen en Instructeurs (BvOI), Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars (DBDK) en Vrije Koninklijke Nederlandse Toonkunstenaars Vereniging (VKNTV) (Van den Hoek et al., 2012, pp. 19-21).

4.2.2 Organisaties van en voor cultuur- en onderwijsinstellingen met buitenschools aanbod

Daarnaast zijn er organisaties die instellingen voor buitenschoolse cultuureducatie vertegenwoordigen. Cultuurconnectie is de brancheorganisatie voor cultuureducatie, amateurkunst en volksuniversiteitswerk, in 2015 ontstaan uit een fusie van Kunstconnectie en de Bond van Nederlandse Volksuniversiteiten (BNVU). Tot de leden behoren centra voor de kunsten, volksuniversiteiten, muziekscholen en provinciale ondersteuningsinstellingen voor kunst en cultuur. Bij een inventarisatie van de infrastructuur voor cultuureducatie uit 2012 bestond ook nog de Stichting Netwerk Jeugdtheaterscholen (later: Platform Theater), maar die is anno 2024 niet meer actief (Van Treeck et al., 2021).

Verder zijn er koepel- en brancheorganisaties die zich niet direct richten op cultuureducatie of cultuurparticipatie, maar die wel instellingen vertegenwoordigen die deels aanbod verzorgen op het terrein van cultuurbeoefening. Voor het funderend onderwijs zijn er bijvoorbeeld de PO-Raad, de VO-raad en de Academie en Vakvereniging voor Schoolleiders (AVS). Voor de culturele instellingen zijn er Vereniging Openbare Bibliotheken (VOB), de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals (VNPF), Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) en de Museumvereniging.

4.2.3 *Organisaties van en voor amateurkunstverenigingen*

Er is een groot aantal bonden en koepelorganisaties die amateurkunstverenigingen vertegenwoordigen en ondersteunen. De laatste jaren zijn er diverse onderzoeken gedaan naar deze organisaties. Bij een inventarisatie van de ondersteuning van amateurkunstgroepen vonden Van Treeck et al. (2021) 47 landelijke en 50 provinciale/regionale koepelorganisaties. De grootte verschilt sterk, zowel in het aantal leden als in de omvang van de organisatie. Er bestaan ook lokale koepels of platforms die vaak vooral als aanspreekpunt voor een gemeente fungeren en een overleg met elkaar vormen. De bonden en koepels zijn disciplinegericht, dit in tegenstelling tot de ondersteuning van provinciale en grootstedelijke steunfunctie-instellingen en van lokale ondersteuners.

De grootste koepelorganisaties zijn Koornetwerk Nederland (KNN) en de Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie (KNMO), op afstand gevolgd door de Fotobond en de Nederlandse Organisatie van Amateurfilmclubs (NOVA). KNN is een netwerk van 29 afzonderlijke bonden en koepels voor koren en zanggezelschappen, van de Koninklijke Bond voor Zang- en Oratoriumverenigingen (KBZON) tot de Bond voor Amateurmuziektheater en Lichte Koormuziek (BALK), en van Shanty Nederland tot de Regionale Zangersbond Zuid/West Nederland. Bij de KNMO zijn de bonden en koepelorganisaties voor orkesten aangesloten, zoals de Muziekbond Groningen en Drenthe (MGD), de Limburgse Bond van Tamboerkorpsen (LBT) of de Federatie van Amateur Symfonie- en Strijkorkesten (FASO). De Fotobond heeft zeventien provinciale en regionale bonden en NOVA acht regionale bonden. Voor andere disciplines als bijvoorbeeld circus, dans, theater en beeldend zijn er aanzienlijk minder bonden en koepelorganisaties, en deze zijn ook kleiner (Van Treeck et al., 2021).

Veel bonden en koepelorganisaties kampen met een teruglopend ledental. Bij sommigen leidt dat zelfs tot het nadenken over hun bestaansrecht. Niet altijd zien clubs het belang van het lid worden en ook koepels zelf zijn soms kritisch over hun eigen bestaansrecht (Beerepoot et al., 2018). De coronapandemie heeft dit mogelijk wel enigszins veranderd. Een analyse van de plannen die rondom de in 2020 beschikbaar gekomen herstelsteun zijn opgesteld door koepelorganisaties en provinciale steunfunctie-instellingen, maakt duidelijk dat enkele koepels spreken van een 'wake-up call'. Ze voelden eindelijk erkenning en raakten meer overtuigd van hun belang voor de achterban (LKCA, 2022).

Uit de inventarisatie van Van Treeck et al. (2021) komen de volgende bevindingen over de infrastructuur voor koepelorganisaties naar voren:

- Er zijn grote verschillen tussen de diverse disciplines. Voor koren, orkesten en film- en fotoclubs zijn landelijke en provinciale/regionale bonden of koepels aanwezig. Voor bijvoorbeeld toneelverenigingen zijn die er niet (meer). De Nederlandse Vereniging voor Amateurtheater werd in 2011 opgeheven. Wel is er de landelijke koepel LOST, waarbij dertien studententheaterverenigingen zijn aangesloten. Zestien groepen die als dagbesteding podiumkunsten maken met mensen met een beperking, zijn verenigd in de landelijke koepel Vereniging Ongekend Talent. En in de provincies Friesland en Limburg is er een provinciale koepel voor ondersteuning van amateurtoneelgezelschappen en -toneelspelers.
- Het ontbreekt de amateurkunstkoepels aan menskracht. Ze worden gefinancierd vanuit lidmaatschapsbijdragen en ontvangen geen structurele overheidsfinanciering. Hierdoor moeten ze met vrijwillige bestuurders werken, waardoor de ondersteuning aan amateurkunstverenigingen beperkt en kwetsbaar is. Door de coronapandemie kwam er sinds 2020 voor negen landelijke koepelorganisaties budget ('herstelsteun') voor het tijdelijk aanstellen van extra menskracht. In 2023 was dit budget op, maar vanaf 2024 kunnen koepelorganisaties een beroep doen op een nieuwe subsidieregeling bij het Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Een groot deel van de formele verenigingen is aangesloten bij een of meer bonden of koepelorganisaties. Zo laat de *VerenigingsMonitor 2024* zien dat 61% van de formele verenigingen is aangesloten bij minimaal één bond of koepelorganisatie. Bij koren is dit 72%, bij muziekverenigingen 71% en bij foto- en filmclubs 55%. Het aandeel ligt lager bij dansverenigingen (42%) en toneelverenigingen (26%). Verenigingen zijn om diverse redenen aangesloten bij een bond of koepel. De belangrijkste zijn de afdracht van de Buma-premie, het ontvangen van informatie en inspiratie via nieuwsbrieven, tijdschriften, magazines of kennisbanken, en belangenbehartiging bij beleidsmakers (Neele, 2024).
- Naast de formele verenigingen zijn er nog heel veel anders georganiseerde amateurkunstgroepen (zie hoofdstuk 2). Deze zijn over het algemeen geen lid van de hier beschreven bonden en koepels en maken dus ook geen gebruik van hun ondersteuning. Toch hebben sommige bonden en koepels wel de behoefte om ook voor deze andere groepen relevant te zijn. Zo heeft LKCA in samenwerking met Koornetwerk Nederland een verkennend onderzoek gedaan naar 'informele zanggroepen' en hun behoeften (Wester et al., 2022).

De beperkte capaciteit van bonden en koepels qua financiën en menskracht gaat ten koste van hun zichtbaarheid en bereik. Ze bereiken dus hoofdzakelijk de formele verenigingen, en daarvan drie vijfde (61%). Toch is er wel behoefte bij verenigingen en andersoortige amateurkunstgroepen aan ondersteuning. De *VerenigingsMonitor 2024* laat bijvoorbeeld zien dat 63% van de verenigingsbesturen de behoefte heeft om kennis en vaardigheden te vergroten of ontwikkelen, maar dat slechts 14% ook daadwerkelijk gebruikmaakt van een mogelijkheid om advies, begeleiding, een workshop of scholing te krijgen. 4% van de verenigingen zegt zulke ondersteuning te hebben ontvangen van een amateurkunstbond of -koepelorganisatie (Neele, 2024).

Uit een in 2022 uitgezet vragenlijstonderzoek onder lokale ondersteuners (cultuurcoaches, cultuurmakelaars, beleidsmedewerkers culturele instelling, beleidsmedewerkers gemeenten) voor amateurkunst blijkt dat deze lang niet altijd bekend zijn met het bestaan van veel amateurkunstkoepels en hun ondersteuning. Twee derde kende wel KNN en KNMO, maar de overige koepels kenden ze niet of nauwelijks. Met de provinciale steunfunctie-instellingen zijn ze veel beter bekend. Volgens de bevraagde lokale ondersteuners is dan ook veel meer

samenwerking en samenhang gewenst tussen de verschillende ondersteuners voor amateurkunstgroepen (Neele & Roorda, 2023). Ook Van Treeck et al. (2021) en Van Vulpen et al. (2021) spreken van een ‘versnipperde’ en ‘afgebrokkelde’ ondersteuningsstructuur voor amateurkunst en roepen op tot meer onderlinge samenhang en samenwerking tussen landelijke, provinciale en lokale ondersteuners.

4.3 Ondersteuningsstructuur voor talentontwikkeling

Talentontwikkeling heeft geen duidelijke positie in de ondersteuningsstructuur. We wijden er hier een aparte subparagraaf aan, juist omdat we het zien als een doorsnijdende activiteit van cultuurcoaches, fondsen, bovensectorale instellingen en steunfunctie-instellingen. Daarnaast zetten we talentontwikkeling bewust niet in ieder hoofdstuk. Je bent namelijk geen actieve ‘beoefenaar’ van talentontwikkeling. Wel zien we wat aanbod en vooral ondersteuningsinfrastructuur en beleid specifiek gericht op talentontwikkeling.

Talentontwikkeling is een breed begrip. Het is een continu proces en kan plaatsvinden op diverse plekken, ook buiten de traditionele opleidingen, en leeftijden. Waar in de ontwikkelingsketen talentontwikkeling te plaatsen is, is dus ook vrij diffuus. Onderzoek laat zien wat de voorwaarden zijn voor talentontwikkeling: financiële ruimte, vrijheid en flexibiliteit, netwerken, fysieke ondersteuning en leren over ondernemerschap/werkpraktijk. Maar wie zijn de ‘talenten’? Het bieden van kansen en mogelijkheden blijkt een belangrijk element voor de ontwikkeling van talent (Slaa, 2017). Er is relatief weinig onderzoek gedaan naar talentontwikkeling. Het beperkte onderzoek is bovendien voornamelijk gericht op muziektalent. Daarnaast is het onderzoek relatief ver in het verleden uitgevoerd (Roorda, 2014; Slaa, 2017; Van Eijck et al., 2016). De cijfers die we hier presenteren, zijn dus mogelijk gedateerd.

Bij muziekbeoefening zijn concoursen een van die mogelijkheden voor talent. Voorbeelden zijn het Koninklijk Concertgebouw Concours, het Prinses Christinaconcours, het Fries concours, het Nationaal Concours voor jeugdorkesten, het Nationaal Concours Jeugdsymfonieorkesten, het Schoolorkesten Concours, het Nederlands Vioolconcours en de Nederlandse Blazers kampioenschappen. Zulke concoursen kunnen leiden tot extra motivatie en een stimulans zijn voor de ontwikkeling van jong talent. Van de talenten betrokken bij talentontwikkelingsprojecten voor klassieke muziek gefinancierd door het Fonds voor Cultuurparticipatie tussen 2013-2016 had 74% deelgenomen aan een concours of wedstrijd (Van Eijck et al., 2016). Verder spelen ook muziekscholen, musea en andere instellingen een rol in de keten van talentontwikkeling, evenals docenten en ouders (Slaa, 2017). In hetzelfde onderzoek zei 72% van de talenten dat ze lessen hadden gevolgd bij een muziekschool en 87% bij een particuliere docent (Van Eijck et al., 2016).

Voor activiteiten voor talentontwikkeling, bijvoorbeeld binnen de podiumkunsten of beeldende kunsten, kunnen instellingen of talenten zelf financiering aanvragen bij diverse fondsen. Voorbeelden van regelingen zijn Werkbijdragen voor Jong Talent en Bewezen Talent, Talent & Festival (geëvalueerd door Janssen & Modderman, 2023b), of het Steunfonds Muzikantendag. Het Mondriaan Fonds heeft een regeling gebaseerd op cofinanciering. Deze beschrijven we hier als voorbeeld:

De cofinancieringsregeling van het Mondriaan Fonds heeft tussen 2013-2015 ca 6.300 aanvragen gehad. Hiervan is 40% (2.600 individuen) gehonoreerd. Het gemiddelde subsidiebedrag was € 20.500,-, het maximale bedrag was € 260.000,-. Voor de periode 2014-2016 stelde het kabinet 8 miljoen beschikbaar voor talentontwikkeling in de cultuursector, ook hiervoor lag de uitvoering bij het Mondriaan Fonds. Daarnaast zijn er enkele private fondsen met middelen voor talentontwikkeling. Deze focussen zich veelal op collectieven, waardoor lastig is te zeggen wat het bereik van deze regelingen is (KWINK et al., 2017, p. 108).

Voor de popsector zijn Eurosonic Noorderslag, Popronde, Kunstbende, Amsterdamse Popprijs, de Grote Prijs van Nederland en Popsport belangrijke schakels in de keten van talentontwikkeling. Daarnaast zijn er enkele kennisplatforms waaronder Muzikantendag en No Man's Land. POPnl is de landelijke koepel voor talentontwikkeling in de popsector. Van deelnemers aan talentontwikkelingsprojecten voor popmuziek gefinancierd door het Fonds voor Cultuurparticipatie tussen 2013-2016, zei 74% te hebben deelgenomen aan een concours of wedstrijd (Van Eijck et al., 2016). Er zijn aanwijzingen dat het aanbod van de ESNS- en Popronde-talenten op de grote poppodia in de periode 2006-2015 is afgenomen. Tevens is de doorstroom van kleinere naar grotere poppodia afgenomen, terwijl de tijd die deze talenten nodig hebben om door te stromen juist is toegenomen. Dit is mede te wijten aan de toegenomen financiële druk bij deze podia.

Het zijn overigens niet enkel de poppodia die talentontwikkeling van popartiesten (zouden moeten) stimuleren. Er is een ketenaanpak nodig, waarbij alle spelers gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen en waarbij aansturing vanuit de overheden nodig is. Daarbij is het belangrijk dat een ketenbenadering vanuit de regio komt (Gielen et al., 2017). Ook hier spelen muziekscholen en muziekdocenten een belangrijke rol. Van dezelfde deelnemers aan talentontwikkelingsprojecten voor popmuziek had 72% lessen gevolgd bij een muziekschool en 80% bij een particuliere docent (Van Eijck et al., 2016). Van Eijck et al. (2016) laten ook zien dat de keten van talentontwikkeling onder meer bestaat uit lokale kunstencentra of muziek-, theater-, dansscholen, particuliere docenten, concoursen/wedstrijden en masterclasses/workshops. De meerderheid van de talenten (ongeacht welke discipline) heeft elk van deze onderdelen gebruikt in hun ontwikkeltraject (Van Eijck et al., 2016).

Te weinig geld is de belangrijkste belemmering die jonge talenten ervaren bij de ontwikkeling van hun talenten, gevolgd door te weinig oefenruimten en te weinig mogelijkheden om op te treden. In mindere mate ervaart 10% van de jonge talenten te weinig mogelijkheden om de eigen talenten verder te verdiepen (bijvoorbeeld met masterclasses) of te weinig begeleiding bij de zakelijke aspecten van het vak. Meer dan een derde ervaart geen enkele belemmering (Van Eijck et al., 2016).

De regeling Talentontwikkeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie (2022–2024) is in het leven geroepen om talenten, coaches en organisaties in alle disciplines in het informele circuit te ondersteunen. De regeling bestaat uit vier categorieën: Urban Arts talent, Urban Arts Coach, Talentontwikkeling in informele netwerken en versterking talentketen. In 2023 is er een quickscan uitgevoerd naar de regeling om te onderzoeken waarom deze zo beperkt werd benut. De conclusie was dat aanvragers tevreden zijn en dat er geen eenduidige reden is om niet aan te vragen. Wel noemen ze knelpunten: de regeling sluit beperkt aan bij de belevingswereld

van de doelgroep, adviseurs kunnen door tijdgebrek niet optimaal ondersteunen en de doelgroep wordt niet optimaal bereikt met de communicatiekanalen van het fonds (Janssen & Modderman, 2023a).

Recent zien we steeds meer aandacht voor talenten in de film- en AV-sector. FilmForward heeft in 2024 onderzoek gedaan naar ondersteuningsinitiatieven en programma's voor talentontwikkeling in deze sector, waarmee het huidige aanbod inzichtelijk is gemaakt. De infrastructuur voor deze sector, die zich sterk concentreert in de Randstad, is breed en divers, met publieke en private initiatieven voor verschillende doelgroepen. Er zijn veel programma's gericht op regie, scenario en productie, maar minder voor technische en organisatorische disciplines. De meeste initiatieven richten zich op beginnend talent, met minder aanbod voor een internationale context. Ook is er veel aandacht voor diversiteit, inclusie en toegankelijkheid. Samenwerking tussen opleidingen en talentprogramma's is beperkt, wat doorstroom en aansluiting op de arbeidsmarkt bemoeilijkt (FilmForward, 2024).

Hubs

Relatief nieuw in de keten van talentontwikkeling zijn '(talent)hubs', die veelal ontstaan op initiatief van een overheid. Deze overheid ziet haar financiële bijdrage als een investering en een manier om aanvullende financiering aan te trekken. Deze middelen ondersteunen talentvolle makers in de vorm van onder meer materialen, netwerken en naamsbekendheid (Loots et al., 2024). Voorbeelden zijn Muziekhub GoWest!, Talenthub Brabant en Filmhub Noord. Loots et al. (2024) benadrukken de waarde van deze culturele hubs, die de deelname aan kunst en cultuur bevorderen.

5 Overheden en beleid

In dit hoofdstuk gaan we in op de laatste systeemlaag: overheden en hun beleid. Met literatuur van de afgelopen elf jaar kijken we hoe overheden hun beleid voor cultuurbeoefening in de vrije tijd hebben ingericht. In de complete publicatie gaan we uitgebreider in op de rollen, taken en het beleid van de drie overheidslagen.

5.1 Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van gemeenten

Op dit moment is er nog geen landelijk dekkend onderzoek naar het cultuurparticipatiebeleid van gemeenten dat een goed algemeen beeld geeft. Wel zijn er onderzoeken gericht op een specifiek domein of gebied. Een voorbeeld is het onderzoek van Kruis en Bisschop Boele (2023) naar muziekeducatie in Noord- en Oost-Nederland. Hierin laten ze zien dat 61 van de 175 (35%) gevonden muziekinstituten op de een of andere manier ondersteuning krijgt van gemeenten. 54 van de 122 onderzochte gemeenten ondersteunen een muziekschool of kunstinstelling die naschoolse muziekeducatie aanbiedt. In 15 van de 122 gemeenten faciliteert de gemeente in de vorm van bijvoorbeeld een cultuurgebouw. In 53 gemeenten is er geen ondersteuning (Kruis & Bisschop Boele, 2023, p. 27).

Dat er steeds minder gemeentelijke ondersteuning is, is volgens het BMC-rapport *Revitalisering van de amateurkunst* het resultaat van bezuinigingen bij overheidslagen op amateurkunst sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw. Daar zijn inderdaad indicaties voor. Zo zien we onder meer verschuivingen in de ondersteuningsstructuur naar cultuureducatie en zijn veel gesubsidieerde centra voor de kunsten en muziekscholen weggefallen. Maar de CBS-cijfers waar het rapport naar verwijst, geven geen cijfers over bezuinigingen op de amateurkunsten (Van Vulpen et al., 2021, p. 25). Gemeenten zijn hoe dan ook nog steeds een belangrijke partij in het ondersteunen van amateurkunsten en lokale steunfunctie-instellingen. Ze zijn nog altijd de grootste subsidient en stimuleren actief projecten binnen de amateurkunsten. Wel is de lokale ondersteuningsinfrastructuur sterk veranderd en dat werkt door op amateurkunstgroepen (Van Vulpen et al., 2021, p. 23).

Gemeenten bezuinigden de laatste decennia op centra voor de kunsten en muziekscholen, al besteden kleine gemeenten nog steeds zo'n 80% tot 90% van hun budget aan centra voor de kunsten, muziekscholen en bibliotheken. Hiervan vallen louter de bibliotheken onder de wettelijke taak van de gemeente. Gemeentelijke bezuinigingen raken deze voorzieningen hard en resulteren daarmee in bezuinigingen voor het amateurkunstveld. Stichtingen worden opgeheven, personeel wordt ontslagen en docenten gaan verder als zzp'er, al dan niet in een collectief. Door gemeentelijke bezuinigingen is cultuurparticipatie nog meer een private sector geworden, die slechts nog op enkele onderdelen ondersteuning krijgt. En dat is zorgelijk, aldus de Raad voor Cultuur in 2015. Want landelijke cultuurambities zijn enkel haalbaar als er lokaal voldoende investeringen zijn (KWINK et al., 2017, p. 67). Ook focust de gemeentelijke ondersteuning, net als de algehele ondersteuningsstructuur, zich sterk op het formele veld. Er is weinig onderzoek naar informele verbanden en de gemeentelijke ondersteuning daarvan, wat een indicatie geeft dat deze verbanden ook beperkt in beeld zijn binnen het gemeentehuis.

5.2 Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van provincies

De laatste decennia bezuinigden diverse provincies op de specifieke ondersteuningsinstelling voor amateurkunst of kreeg deze een andere taakstelling die meer gefocust is op cultuureducatie (Van Vulpen et al., 2021, p. 25). Regelingen als CmK waren een stimulans voor provincies om meer op educatie in te zetten, wat resulteerde in de verschuiving van budgetten. In enkele provincies, zoals Noord-Holland, was het beleid voor actieve cultuurparticipatie en amateurkunst zelfs volledig verdwenen (Goossens & Neele, 2023; Van Vulpen et al., 2021). Maar recente beleidsontwikkelingen en stimuleringsregelingen vanuit het Rijk zorgen ervoor dat er steeds meer (beleids)aandacht vanuit de provincie komt voor amateurkunst, waardoor ook steeds meer steunfunctie-instellingen zich gaan focussen op dit domein van cultuurbeoefening.

5.3 Het buitenschoolse cultuurbeoefeningsbeleid van het Rijk

Decennialang was amateurkunst een particuliere zaak. Pas later in de twintigste eeuw ging ook het Rijk zich hiermee bemoeien. Voornaamste reden hiervoor was het nastreven van waarden als 'volksverheffing' en het 'verwerven van cultureel kapitaal' (Van der Zant, 2024). Peter van der Zant beschrijft in zijn onderzoek de geschiedenis van de (overheidssteun voor) amateurkunst vanuit diverse waarden. Voor nu maken we een sprong in de tijd. Ook in de laatste decennia stond amateurkunst niet hoog op de beleidsagenda van het Rijk. Bij verschillende fusies van landelijke sectorale ondersteunende instellingen voor cultuurparticipatie (eerst in 2007 tot Kunstfactor en later in 2013 tot LKCA) is volgens Van Treeck et al. (2021) 60% van de financiering voor amateurkunst verdwenen. Recent zien we wel weer meer politieke en beleidsmatige aandacht voor amateurkunst, waarbij 'toegankelijkheid', 'spreiding' en 'gelijkheid' hoog op de agenda staan. Een reden hiervoor is dat onderzoek aantoonde dat cultuurparticipatie waardevol is voor diverse groepen (Onderzoeksteam Kunst in de Zorg, 2021) en bijdraagt aan diverse maatschappelijke opgaven zoals het bestrijden van eenzaamheid en werken aan sociale cohesie en preventie. De interesse in de maatschappelijke bijdrage die kunst en cultuur kan leveren, is mede aangejaagd door het beleid van minister Bussemaker. Dit leidde tot diverse programma's en regelingen met een focus op maatschappelijke opgaven, zoals het Programma Cultuurparticipatie, Lang Leve Kunst [betrokkenheid voorbij], Brede SPUK en de stimuleringsregeling The Art of Impact.

We lichten hier het Programma Cultuurparticipatie uit. Dit programma is erop gericht om gelijke kansen te realiseren voor iedereen om deel te nemen aan culturele activiteiten. Vanuit dit landelijke programma is de projectenmonitor Samen Cultuurmaken opgezet, om te bevorderen dat de vele initiatieven die binnen het programma ontstaan van elkaar leren. Sinds 2022 worden projecten vanuit het programma geanalyseerd. Eind 2022 zijn er 140 projecten opgenomen in de monitor en in 2023 zijn dit er 336. Het gaat vooral om workshops, bijeenkomsten, presentaties en optredens en minder om wedstrijden en opleidingen (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023). Er is geen totaaloverzicht van de locaties van de projecten, maar algemeen kunnen we stellen dat ze overwegend in grote steden plaatsvinden. In Zeeland en Drenthe vinden de minste projecten plaats, ook in verhouding tot het aantal inwoners.

Projectaanvragers zijn primair centra voor de kunsten, gevolgd door gezelschappen podiumkunsten, muziek-, theater-, en dansscholen. In het project werken ze vervolgens veelal samen met een divers palet aan organisaties, van jongerenwerk tot poppodia. Ook groeit het aantal projecten op Aruba, Curaçao, St. Maarten, St. Eustatius en Saba. Waar bijvoorbeeld op Bonaire en Curaçao respectievelijk twee en één projecten waren, is dit nu gestegen naar tien in totaal. De projecten richten zich het meest op mensen die eenzaamheid en financiële drempels ervaren, met een cultureel diverse achtergrond of met een fysieke of mentale beperking. De leeftijdsgroepen waarop projecten focussen, wisselen sterk (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023). Doordat de regeling Samen Cultuurmaken verschillende sporen kent, van kleinschalige pilotprojecten tot meerjarenprogramma's, zijn er grote verschillen in de hoogte van de subsidie. De projectenmonitor laat zien dat er ook soms cofinanciering door gemeenten en/of provincie is. De meeste projecten hebben financiering van de gemeenten, daarna van fondsen en het minst vaak van provincies (Van der Laan et al., 2022; Van Plaggenhoef & Van der Laan, 2023).

Naast het Programma Cultuurparticipatie heeft het Rijk een groot instrumentarium rondom cultuurparticipatie en de bevordering daarvan. Deze zijn meer of minder succesvol. Gielen et al. (2022) geven in hun beleidsdoorlichting cultuurdeelname een aantal sterke en zwakke punten van dit instrumentarium. Ze zijn onder meer positief over:

- Het instrumentarium is breed en bestrijkt vrijwel alle aspecten van het cultuurbeleid en is over de jaren heen stabiel.
- Het cultuurbestel kent een grote mate van transparantie met een beperkte politieke inmenging.
- Er wordt gestuurd op kwaliteit.

Daartegenover staan ook een aantal zwakke punten:

- Het instrumentarium bevat vooral indirecte instrumenten gericht op aanbod en weinig die direct gericht zijn op cultuurdeelname.
- Er is beperkt vernieuwing en verbreding door establishment bias en prestatie-indicatoren.
- Er moeten nog veel stappen worden gezet om te zorgen voor inclusiviteit, diversiteit en toegankelijkheid.

Om bovenstaande knelpunten aan te pakken zouden adviescommissies een betere afspiegeling van de samenleving moeten zijn, moet cultuurbeleid zich meer richten op het includeren van de waarde voor burgers, moet er ruimte komen voor vernieuwing en verbreding, en is er meer aandacht voor deelname nodig (Gielen et al., 2022).

Dankwoord

Op verzoek van het ministerie van OCW heeft het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA), in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), deze kennissynthese cultuurbeoefening geschreven. We willen Esther Adema (OCW) en Gábor Kozijn (OCW) bedanken voor de constructieve begeleiding en samenwerking gedurende het traject. Onze dank gaat ook uit naar het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland [KIEN], het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Fonds voor Cultuurparticipatie, die het onderzoeksplan en een eerste conceptversie hebben meegelezen en becommentarieerd.

Tot slot, deze kennissynthese had niet tot stand kunnen komen zonder de omvangrijke bijdrage van Petra Faber (LKCA) en Leontine Herschoe (LKCA). Zij hebben alle onderzoeksliteratuur waarop deze kennissynthese is gebaseerd, verzameld, geordend en ontsloten, en hebben de verwijzingen naar deze literatuur in dit rapport verzorgd.

Literatuurlijst

Arends, J. (2024). *Vrijwilligerswerk 2023*. CBS.

Arnoldus, M. (2023). *Niet vergoede werkzaamheden. Aandachtspunten voor fair pay van kunst-professionals in cultuureducatie en amateurkunst*. Platform ACCT.

Bedaux, L., Brugman, M., Munganyende, & Meijer, E. (Reds.). (2023). *On(ver)vangbaar. De innovatieve kracht van The Culture*. Nederlandse Unesco Commissie.

Beekhoven, S., Hoogeveen, K., Fukkink, H., Kruiter, J., Donker, A., Costermans, G., & Kieft, M. (2015). *Cultuureducatie in Rijks- en fondsgefinancierde instellingen*. Sardes/Oberon.

Beerepoot, M., Neele, A., Noijens, H., & Roorda, P. (2018). *Koepelorganisaties in de amateurkunst. De belangrijkste uitdagingen*. LKCA.

Bijlsma, M., Busschots, T., Kuczynski, A., Geurts, S., Romijn, J., Vaessen, A., Meijer, H., & Buisman, M. (2023). *Evaluatie coronasteun cultuursector. Een synthesestudie*. SEO Economisch onderzoek.

Bisschop Boele, E. (2017). *Op zoek naar de betekenis van cultuurparticipatie*. LKCA.

Bisschop Boele, E. (2021). Inleiding: over waarde en dialoog. *Cultuur+Educatie* 20(58), 6-26.

Bisschop Boele, E. (2024). *Zingen als een zeeman. Een verhaal van een shantymusiek*. Eburon.

Bisschop Boele, E., & Van der Meer, K. (2019). Op weg naar idiocultureel muziekonderwijs: een casestudie. *Cultuur+Educatie*, 18(52), 54-69.

Blaker, N., Veldkamp, J., & Van den Berg, N. (2022). *Culturele multifunctionele organisaties. Een exploratief onderzoek naar organisaties met meerdere culturele functies*. Atlas Research.

Boekmanstichting, Het PON & Telos, Kunstloc Brabant, & Pyrrhula Research Consultants. (2024). *Waarde van Cultuur 2024*. Geraadpleegd op 24 februari 2025 van <https://www.waardevancultuur.nl/>

Brom, R., Draaijers, A., Goedhart, M., Van Haeren, M., Van den Hove, M., Knol, J., Pigaht, J., Roosblad, S., Scherz, L., Schrijen, B., Sharif, J., & Zwart, S. (2023). *Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2022*. Boekmanstichting.

Buis, T. (2012). *Jongeren en het lidmaatschap van een blaasorkest. Onderzoeksrapportage*. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

CBS. (2022a). *Musea: collectie, bezoeken, tarieven, tentoonstellingen, werkgelegenheid* [Dataset]. Geraadpleegd op 13 december 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/83533NED>

CBS. (2022b). *Onderzoek Kunst- en Cultuureducatie. Ramingen 2016 en 2018/2019*.

Cloin, M., Van den Broek, A., Van den Dool, R., De Haan, J., De Hart, J., Van Houwelingen, P., Tiessen-Raaphorst, A., Sonck, N., & Spit, J. (2013). *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Boer, A. (Red.). (2016). *TheaterJONG*. LKCA/Platform Theater.

De Groot, S., & Soosaipillaj, S. (2020). *Kunst en cultuur onder ouderen. Een kwantitatief onderzoek onder 60-plussers in opdracht van het Lang Leve Kunst Fonds*. Ruigrok NetPanel.

De Jong, J., Kolsteeg, J., & Schram, N. (2021). *'Kunstenaars stoppen niet'....maar de positie van veel culturele zzp'ers is wel precair. Onderzoek naar de beroepspraktijk en biotoop van zelfstandige kunstdocenten en artistiek begeleiders*. LKCA.

De Jong, J., Van Helden, S., & Schoonbrood, W. (2024). *Informeel actieve cultuurbeoefening in groepsverband in Limburg*. Huis voor de Kunsten Limburg/Maastricht University/Bureau Schoonbrood.

Deekman, A. (2020). *Arbeidstevredenheid van non-formals en collectieven. Hoe tevreden (of niet) zijn autodidacte kunstprofessionals en kunstdocentcollectieven met hun werk?* LKCA.

Deekman, A., Delmee, B., Hageman, H., & Neele, A. (2023). *Dirigenten en bestuurders in beweging. Ontwikkeling en toerusting van dirigenten in de HaFaBra-sector*. LKCA.

Deekman, A., & Smit, I. (2016). *Theaterbeoefenaars in Nederland gemeten*. LKCA.

Delmee, B., Marinelli, C., & Poll, J. (2019). *Buitengewoon. Over de betekenis van kunst en cultuur voor veerkracht van jongeren*. LKCA.

Dieleman, C., De Bonth, C., Van den Bulk, L., Van Miert, M., De Vreede, M., & Twaalfhoven, A. (2019). *Betovering en betekenis. Trendrapport theater-, dans- en muzikeducatie 2019*. LKCA.

Drion, G. (2018). *Cultureel vermogen. Nieuwe woorden voor het belang van cultuureducatie en -participatie in Nederland*. LKCA/Cultuurconnectie.

Ensink, J., & Neele, A. (2016). Op zoek naar een nieuwe identiteit. Kunstencentra in transitie. In T. Ijdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), *Zicht op actieve cultuurparticipatie 2016. Thema's en trends in praktijk en beleid*. (pp. 26-32). LKCA/FCP.

Felten, H. (2023). *Discriminatie in de kunst- en cultuursector: cijfers en oplossingen*. Movisie.

FilmForward. (2024). *Verkenning talentontwikkeling. Verkenning van initiatieven en programma's voor talentontwikkeling in de film- en audiovisuele sector*.

FilmHub Midden. (2021a). *Kijk op aanbieders. Behoeftesonderzoek onder aanbieders van Filmeducatie*.

FilmHub Midden. (2021b). Kijk op leraren – Tussenrapportage. Behoeftedonderzoek onder leraren in Utrecht en Flevoland.

Geerdes-Gazzah, M., Marinelli, C., Deekman, A., Van Hout, F., Van Miert, M., Poll, J., & Zernitz, Z. (2022). Cultuur@CruyffCourts Monitor 2019-2021. Samenvatting en eindrapportage LKCA. LKCA.

Geukema, R., Goudriaan, R., Blaker, N., & Vinken, H. (2023). Fair Pay dichterbij. Meerkosten van fair par in de culturele sector. 2022. Eindrapportage. PPMC Economisch Advies.

Gielen, M., Bilo, N., Bongers, F., Verhagen, P., & Van Wijk, F. (2022). Cultuur van en voor iedereen. Beleidsdoorlichting OCW: onderdeel cultuurdeelname 2001 tot en met 2020. Significant APE/Dialogic.

Gielen, M., Van der Veen, S., & Van Asselt, M. (2017). Talentontwikkeling en de poppodia. Onderzoek naar de financiële druk op poppodia en hun rol bij talentontwikkeling. APE.

Goedhart, M., & Roosblad, S. (2023). Thema: Erfgoed. In Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2022. (pp. 51-65). Boekmanstichting.

Gómez Berns, A., Van Stam, W., Keijzer, M., & Baggen, W. (2024). Monitor Brede Regeling Combinatiefuncties 2023. Mulier Instituut.

Goossens, L. (2024). Versterken wat er al is. Op weg naar inclusieve leerecosystemen. LKCA.

Goossens, L., & Neele, A. (2023). 'Er is strikt genomen geen rol'. Provinciaal cultuureducatie- en cultuurparticipatiebeleid: een analyse naar de provinciale rolopvatting in het cultureel bestel. LKCA.

Goudriaan, A. (2016). Het avontuur van cosplay. In T. Groenendijk, & F. Haanstra (Reds.), Thuis-kunst. Onderzoeken naar informele kunstactiviteiten in relatie tot formele kunsteducatie (pp. 159-165). Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Groot, B., De Kock, L., Abma, T., Liu, Y., Schrijver, J., Dedding, C., Teunissen, T., Lengams, Y., Menderink, J., Lindenberg, J., Hartingsveldt, M., Huijg, J., Lindenberg, J., & De Meere, F. (2021a). Kunst in de zorg. Amsterdam UMC/Leyden Academy on Vitality and Ageing.

Groot, B., De Kock, L., Liu, Y., Dedding, C., Schrijver, J., Teunissen, T., Van Hartingsveldt, M., Menderink, J., Lengams, Y., Lindenberg, J., & Abma, T. (2021b). The value of active arts engagement on health and well-being of older adults: A nation-wide participatory study. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(15), 8222. <https://doi.org/10.3390/ijerph18158222>

Groot, B., De Kock, L., Kiela, E., Lengams, Y., Blok, M., & Abma, T. (2022). Een muzische zoektocht naar de betekenis van samen online en offline zingen. Samen de muzieknoten vinden. Geron, 24(3).

Gysels, M., De Vet, M., De Koekkoek, H., & Den Breejen, E. (2017). Ouderen ontmoeten Van Gogh. De effecten van het outreach workshopprogramma op de gezondheid en welzijn van 70-plussers. Van Goghmuseum.

Hageman, H., Meewis, V., Neele, A., & Poll, J. (2022). 'Wij maken geen cultuur!'. Monitor gemeentelijk beleid cultuureducatie en cultuurparticipatie. LKCA.

Hagemans, M. (2013). Jeugdtheaterscholen in beeld. Portret van een sector. Masterscriptie ArteZ Expertisecentrum, Master Kunsteducatie.

Heijnen, E. (2015). Remixing the art curriculum. How contemporary visual practices inspire authentic art education. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen.

Heijnen, E., Van Stam, W., Gómez Berns, A., & Vrieswijk, S. (2022). Monitor Brede Regeling Combinatiefuncties 2022. Mulier Instituut.

Hendriks, L. H., & Bisschop Boele, E. H. (2014). Orkesten onder druk? Op zoek naar trends & ontwikkelingen in de HaFaBra-sector in Noord-Nederland. Hanzehogeschool Groningen.

HZ University of Applied Sciences. (2024). #ZLDJongeren&Cultuur - "Netflix, is dat cultuur?". Geraadpleegd op 24 februari 2025, van <https://publicaties.kczs.nl/zldjongerencultuur-netflix-dat-cultuur>

Ijdens, T. (2015). Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2015. LKCA.

Janssen, L., & Modderman, P. (2023a). Evaluatie regeling Talent & Festivals 2021-2024 Fonds voor Cultuurparticipatie. Eindrapport. KWINK Groep.

Janssen, L., & Modderman, P. (2023b). Quick scan uitnutting regeling Talentontwikkeling. KWINK Groep.

Jongerius, M., Bilo, N., Gielen, M., & Scholten, N. (2020). Onbeperkt cultuur beleven. Eindrapport. Significant APE.

Kolsteeg, J. (2022). Introductie Culturele Democratie. Cultuur+Educatie, 21(60), 8-19.

Konings, F. (2020). Zitten we op één lijn? Een studie naar de bijdrage van culturele instellingen aan doorlopende leerlijnen cultuuronderwijs in de basisschool. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen. <https://doi.org/10.33612/diss.119860716>

Kros, K., & Felten, H. (2022). Ontmoeting tijdens een kunstzinnige activiteit tussen mensen die van elkaar verschillen in afkomst en religie. Wanneer en hoe werkt het? Movisie.

Kruis, I., & Bisschop Boele, E. (2023). Veranderende vormen. Inventarisatie instrumentaal/vocaal muziekonderwijs Noord- en Oost-Nederland. Hanzehogeschool Groningen.

Kuipers, S., De Vos, I., & Van den Elshout, A. (2019). *Tijd van je leven. Creatief zijn is geen hobby...het is een levensstijl. Ouderen hebben de Tijd van hun leven!* GGD West-Brabant.

KWINK Groep, Panteia, & RebelGroup. (2017). *Sectorbeschrijvingen cultuur*.

Laan, A., & Wijs, A. (2017). *De waarde van theater voor een inclusieve samenleving. Handreiking voor bevordering van maatschappelijke participatie*. Special Arts.

Listavičiūtė, A. (2019). Diversiteit van muziekbeoefening in Delfshaven. *Cultuur+Educatie*, 18(53), 48-56.

LKCA. (2022). *Analyse plannen herstelsteun amateurkunst 2022*.

Lommertzen, J., Termorshuizen, T., Notten, N., Geurts, R., Lucas, K., Vullings, N., & Van den Broek, A. (2023c). *Monitor Cultuureducatie vo 2022-2023 - vormgeving of vorming*. Research-Ned/Gelijkschap.

Loots, E., Dalla Chiesa, C., & Wijngaarden, Y. (2024). *In the Mix. Meer dan de som der delen?* Erasmus University Rotterdam.

Manjoero, V. (2022). *Zie jezelf in Van Gogh. 4,5 jaar impactonderzoek Van Gogh verbindt*. Van Gogh Museum.

Meewis, V., & Van den Bulk, L. (2016). Tien jaar onderzoek naar cultuureducatie en participatie. In V. Meewis, & L. van den Bulk (Reds.), *10 jaar onderzoek cultuureducatie en cultuurparticipatie. Terugblik op 10 jaar Nederlands en Vlaams onderzoek én een agenda voor onderzoek* (pp. 6-9). LKCA.

Monsma, D., Geurts, I., Deiman, L., Herschoe, L., Hegeman, A., & Marinelli, C. (2019). *Veldverkenning cultuurparticipatie chronisch zieke kinderen en jongeren. Een onderzoeksverslag*. LKCA.

Neele, A. (2021). De stedelijkheid van cultuurparticipatie en cultuuronderwijs. Een kwantitatieve verkenning. *Cultuur+Educatie*, 20(57), 102-118.

Neele, A. (2023a). *Kunstzinnig, creatief en muzikaal actief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2023*. LKCA.

Neele, A. (2023b). *Monitor Amateurkunst 2023. Onderzoeksrapport*. LKCA.

Neele, A. (2024). *VerenigingsMonitor 2024. Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers*. LKCA.

Neele, A., Mariën, H., & Zernitz, Z. (2020). *Arbeidstevredenheid van buitenschoolse kunstdocenten en artistiek begeleider. Prachtig vak in een falende markt*. LKCA.

Neele, A., & Roorda, P. (2023). *Resultaten enquête lokale ondersteuners amateurkunst 2022*. LKCA.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2019). Kunstbeoefening in groepsverband. *Cultuur+Educatie*. 18(53), 20-37.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2021a). *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd. Monitor Amateurkunst 2021*. LKCA.

Neele, A., & Zernitz, Z. (2021b). *Verenigingsmonitor 2021. Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers*. LKCA

Neele, A., Zernitz, Z., & Ijdens, T. (2018). *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd 2017. Beoefenaars en voorzieningen*. LKCA.

Noeverman, A. (2016). 'Wat mooi. Die mensen horen er ook gewoon bij.' *Kan theater met verstandelijk beperkten een positief effect hebben op hun maatschappelijke participatie?* Scriptie ArtEZ Academie voor Theater Zwolle.

Noijens, H., & Roorda, P. (2024). *Evaluatie herstelsteun amateurkunst 2022-2023. De opbrengsten en aandachtspunten voor de toekomst*. LKCA.

Notten, N. (2022). Recht op gelijke kansen voor elk kind. In M.-J. Kommers, & M. Tal (Reds.), *Naar inclusieve leerecosystemen voor cultuureducatie*. LKCA.

Olfers, M., Van Wijk, A., Doeswijk, J., Barends, A., Van der Boor, K., & Boersema, M. (2023). *Schaduw dansen. Een onderzoek naar grensoverschrijdend gedrag in het dansen*. Verinorm.

Onderzoeksteam Kunst in de Zorg. (2021). *Financiering, vertrouwen en vakmanschap. Een kritische reflectie op het verduurzamen van participatieve kunstprojecten voor ouderen*. Amsterdam UMC/Leyden Academy on Vitality and Ageing.

Otte, H. (2015). *Binden of overbruggen? Over de relatie tussen kunst, cultuurbeleid en sociale cohesie*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.

Peters, A. (2018). *Onbeperkt musiceren. Een onderzoek naar de sociale waarde van musiceren in groepsverband tussen mensen met en zonder een verstandelijke beperking*. Masterscriptie Fontys Hogeschool voor de Kunsten Tilburg, Master Kunsteducatie.

Pigaht, J., Sharif, J., & Brom, R. (2023). Cultuur en kennis. In *Cultuurmonitor. Jaarrapportage 2021* (pp. 23-28). Boekmanstichting.

Platform ACCT. (2024). *Evaluatieverslag Arbeidsmarktagenda Culturele en Creatieve Sector 2017-2023*.

Poelman, E., & Poll, J. (2022). *Cultuurcoaches onder de loep*. LKCA.

Poll, J., De Groot, H., & Wervers, E. (2013). *Inventarisatie cultuurcoaches*. LKCA.

Poll, J., Notten, N., De Kleijn, M., Faber, P., Herschoe, L., & Kommers, M.-J. (2023). Kunst als (ver)wondermiddel. Over de inzet van actieve cultuurparticipatie voor Positieve Gezondheid in de eerstelijnszorg. LKCA.

Pope, C., Mays, N., & Popay, J. (2007). *Synthesizing qualitative and quantitative health evidence. A guide to methods*. Open University Press.

Poutsma, M. (2013). Fryslân als podium. Onderzoek naar participatie aan openlucht- en locatie-theater in Fryslân. De waarde van 'meidwaan'. Masterscriptie NHL Hogeschool Leeuwarden/ Hanzehogeschool Groningen.

Roorda, P. (2014). Inventarisatie toptalentontwikkeling. Een inventarisatie naar de voorzieningen die toeleiden naar het kunstvakonderwijs of beroepsuitoefening in een kunstvak. LKCA.

Schep, M., De Vreede, M., Van den Bulk, L., Groeneboer, J., & Van Veldhuizen, A. (2020). Interactie en inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019. LKCA.

Schrijvers, E., Keizer, A.-G., & Engbersen, G. (Reds.). (2015). Cultuur herwaarderen. WRR/Amsterdam University Press.

SER, & Raad voor Cultuur. (2016). Verkenning arbeidsmarkt culturele sector.

Slaa, P. (2017). Jong muzikaal talent. De positie van concoursen voor jong muzikaal talent in het Nederlandse muziekonderwijs. Masterscriptie Universiteit Utrecht, Master of Applied Musicology.

Slangen, T. (2021). Er was eens... een groep verhalenvertellers. Cultuur+Educatie, 20(58), 27-42.

Slangen, T., & Bisschop Boele, E. (2022). Schilderen met woorden. Op zoek naar de betekenis van Verhalen Vertellen voor de beoefenaars. Hanzehogeschool Groningen.

Stein, L. (2021). De Nederlandse Sacred Harp-revival: tegen de stroom in zingen vanuit de ziel. Cultuur+Educatie, 20(58), 62-82.

Swartjes, B., & De Hoog, T. (2024). Cultuur en participatie. In Cultuurmonitor 2024. Geraadpleegd op 28 februari 2025, van <https://www.cultuurmonitor.nl/thema/cultuur-en-participatie/>

Trienekens, S. (2012). De spil in de samenleving. Gedachten over kunstencentra in de toekomst. Kunstfactor.

Trienekens, S. (2020). Participatieve kunst. Gewoon kunst in moeilijke omstandigheden. V2_Publishing.

Trienekens, S. (2024). Evaluatie Regeling Pilot Nationaal Akkoord Amateurkunst. Urban Paradoxes.

Van Alphen, M. (2016). Overbezorgd of vijf voor 12? Buitenschoolse cultuureducatie in Noord-Brabant. In T. IJdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid (pp. 232-239). LKCA.

Van Bergen, K., Korn, F., Van Rij, C., & Witvliet, M. (2021). Evaluatie Brede Regeling Combinatiefuncties. Regioplan Beleidsonderzoek.

Van Berkel, R., & Heijnen, E. (2020). "Daag mij maar uit!". Dans en ouderen in grootstedelijke context. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Van Campen, C. (2020). Gelukkig ouder worden in een veranderende samenleving. Een pleidooi voor zingeving en creativiteit. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Campen, C., Iedema, J., & De Haan, J. (2024). Investeren in vitale ouderen. Een verklaringsmodel van veranderingen in hulpbronnen en participatie op welbevinden in de vergrijzende samenleving. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van Campen, C., Rosenboom, W., Van Grinsven, S., & Smits, C. (Reds.). (2017). Kunst en positieve gezondheid. Een overzichtsstudie van culturele interventies met mensen die langdurig zorg en ondersteuning ontvangen. Hogeschool Windesheim/LKCA/Movisie.

Van de Geyn, M. (2017). Verkenning Kunst & ouderen. Hoe cultuurparticipatie van betekenis kan zijn in het sociale domein. Muzehof Centrum voor de Kunsten.

Van den Berg, E., Bussink, H., Van Eikern, I., Knol, J., Van der Grinten, M., & Kamphuis, E. (2023). Resultaten van 10 jaar cultuureducatiebeleid. Periodieke rapportage cultuureducatiebeleid 2013-2022. Eindrapport. SEO Economisch Onderzoek/Oberon.

Van den Broek, A. (2021). Wat hebben mensen met cultuur? Culturele betrokkenheid in de jaren tien. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Broek, A., & Gieles, Y. (2018). Het culturele leven. 10 culturele domeinen gezien vanuit 14 kernthema's. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Broek, A., Termorshuizen, T., Lodewick, J., De Vries, H., & Van Essen, M. (2019). (Meer) muziekonderwijs als doel en middel. Tussentijds onderzoek naar het stimuleringsprogramma muziekonderwijs. Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW. ResearchNed.

Van den Broek, A., & Van Houwelingen, P. (2015). Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening. Sociaal en Cultureel Planbureau.

Van den Hoek, S., Kampman, L., Meewis, V., Poll, J., Tal, M., Vermeulen, A., & De Wit, M. (2012). Het cultuurnetwerk. Over de infrastructuur cultuureducatie per 1 januari 2013. Cultuurnetwerk Nederland.

Van der Eijk, M., & Hupperets, M. (2020). Cultureel vermogen in de praktijk. Kwalitatief onderzoek naar het culturele leven van jongeren studierend aan het mbo in Amsterdam. Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, Master Kunsteducatie.

Van der Horst, A., Crabbendam, Y., & Weemstra, J. (2024). De stap naar goed werkgeverschap. Van opdrachtgever naar werkgever in de culturele en creatieve sector. DSP-groep.

Van der Laan, S., Van Plaggenhoef, W., Van Haaren, R., & Gielen, M. (2022). Analyse projectenmonitor. Samen Cultuurmaken LKCA en FCP. Significant APE.

Van der Zant, P. (2024). Persoonlijk of publiek? De waarde van amateurkunst. Cultuur+Educatie, 23(69), 45-63.

Van Dijk, A., Van Grinsven, S., De Groot, N., De Haan, J., Kluft, M., & Hermans, M. (2019). Culturele interventies gericht op volwassen statushouders. Een verkenning naar werkzame elementen. LKCA/Movisie.

Van Dorsten, T. (2016). Review 10 jaar onderzoek. In V. Meewis, & L. van den Bulk (Reds.), 10 jaar onderzoek cultuureducatie en cultuurparticipatie. Terugblik op 10 jaar Nederlands en Vlaams onderzoek én een agenda voor onderzoek. (pp. 10-45). LKCA.

Van Eijck, K., & Bisschop Boele, E. (2018). Van de canon en de mug: een inventarisatie van inzichten rondom de culturele niet-bezoeker. Erasmus Universiteit Rotterdam.

Van Eijck, K., Windhorst, M., & Van der Zant, P. (2016). Latente talenten worden manifest. Eindrapport over de derde peiling van het talentenvolgonderzoek 2013-2017 in opdracht van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Bureau ART.

Van Heteren, F. (2018). Is kunst voor iedereen? Cultuur+Educatie, 17(49), 29-44.

Van Houwelingen, P. (2019). Informele kunstgroepen: Alphen revisited. Cultuur+Educatie, 18(53), 57-73.

Van Miert, M., Poll, J., & Twaalfhoven, A. (2017). Tweede inventarisatie cultuurcoaches. Rapportage januari 2017. LKCA.

Van Plaggenhoef, W., & Van der Laan, S. (2023). Analyse projectenmonitor 2023. Samen Cultuurmaken LKCA en FCP. Significant APE.

Van Raalte, M. (2021). Verzilver de muziekvereniging. Een verkennende studie naar actieve participatie van oudere leden van amateurmuziekverenigingen. Hogeschool Windesheim/KNMO.

Van Treeck, J., Wester, A., Roorda, P., & Noijens, H. (2021). Inventarisatie ondersteuning amateurkunstgroepen. Rapportage en analyse van de landelijke, provinciale en lokale infrastructuur. LKCA.

Van Vulpen, M., Boonekamp, J., & Stallen, H. (2021). Revitalisering van de amateurkunst. Investeren in een betere ondersteuningsstructuur. Rapport LKCA. BMC.

Veldman, J., Maltha, S., Nederlof, N., Van Sambeek, N., Verhagen, P., & Te Velde, R. (2023). Onderzoek naar multipliereffecten en pay-off effecten in de culturele en creatieve sector. Dialogic.

Verhulst, L., De Ruiter, M., & Noordhoek, P. (2023). Nationaal Verenigings Onderzoek. Panteia.

Versloot, B., & Kleistra, Y. (2016). Inventarisatie voorwaarden effectieve buitenschoolse cultuur-educatie. Hogeschool Inholland.

Vinken, H., Broers, B., & Mariën, H. (2023). De arbeidsmarktpositie van zzp'ers in de culturele en creatieve sector. Een verkenning van bestaande cijfers en overzicht van witte vlekken. HTH Research.

Vinken, H., & Ijdens, T. (2015). De slag om de vrije tijd. Cultuurparticipatie en andere vormen van vrijetijdsbesteding. In T. Ijdens, & J. J. Knol (Reds.), Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid (pp. 44-49). LKCA/FCP.

Vinkenburg, B., & Booij, H. M. (2016). De waarde van de muziekschool. Verkenning van een wenkend perspectief. In T. Ijdens, J. J. Knol, A. Neele, & S. Weijsters (Reds.), Zicht op actieve cultuurparticipatie. Thema's en trends in praktijk en beleid (pp. 212-220). LKCA/FCP.

Wester, A., Van Treeck, J., & Fortuin, M. (2022). Onzichtbaar zingen. Een kwalitatief onderzoek naar informele zanggroepen. LKCA.

Wierbos, K. (2020). Sociaal kapitaal door creatieve interventies. Bruggen leggen of banden versterken tijdens gentrificatie? Masterscriptie Vrije Universiteit Amsterdam.

Zernitz, Z. (2023). Naoberschap & (gain) kunst. Reflectie op de ondersteuning van amateurkunstgroepen in Drenthe. Stichting Kunst & Cultuur.

ZZP Nederland. (2024). Verdienvermogen onder druk. Resultaten ledenonderzoek Vereniging ZZP Nederland 2024 van zzp'ers in de kunst en culturele sector.

Colofon

Kennissynthese cultuurbeoefening in de vrije tijd | Amateurkunst

Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek

Dit is een sub publicatie van het onderzoeksrapport ' Kennissynthese cultuurbeoefening op school en in de vrije tijd'. Een verzameling van elf jaar Nederlands onderzoek.

Op verzoek van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap, Interprovinciaal overleg en Vereniging Nederlandse Gemeenten.

Uitgevoerd door LKCA (Landelijk Kenniscentrum Cultuureducatie en Amateurkunst), met medewerking van RCE (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

Auteurs

Luud Goossens en Arno Neele (LKCA)

Wim Burggraaff (RCE)

Met dank aan

Petra Faber en Leontine Herschoe (LKCA)

KIEN (Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland)

Uitgever

LKCA

Lange Viestraat 365

Postbus 452

3500 AL Utrecht

030 711 51 00

info@lkca.nl

www.lkca.nl

Over LKCA

Cultuurbeoefening is essentieel voor een creatieve en veerkrachtige samenleving. Daarom versterkt LKCA de kwaliteit en positie van cultuureducatie en amateurkunst. We maken kennis toegankelijk en stimuleren samenwerking en professionalisering.

LKCA probeert publicaties zo toegankelijk mogelijk aan te bieden. Neem contact met ons op bij ontoegankelijke informatie via info@lkca.nl.

©LKCA Utrecht, mei 2025

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

LKCA

LKCA wil ervoor zorgen dat iedereen goede cultuureducatie krijgt (op school én in de vrije tijd) en dat iedereen kan meedoen aan culturele activiteiten.

LKCA | Lange Viestraat 365 | Postbus 452, 3500 AL Utrecht | +31 30 711 51 00 | www.lkca.nl | info@lkca.nl